

SOVON NIEUWS

20e jaargang
maart 2007

Eens synoniem voor bescherming van vogels en nu één van de **meest succesvolle Nederlandse broedvogels: de Lepelaar** gaat het voor de wind; in 2006 werd een record-aantal broedparen geteld. Andere kolonievogels, waaronder Aalscholver en Roek, bleven op het niveau van voorgaande jaren. Het aantal Kokmeeuwen in het binnenland brokkelt verder af.

Een reeks van **40 jaar midwintertellingen** is voor ons land inmiddels beschikbaar. Nog niet eerder werden zoveel watervogels geteld als in januari 2006. Geholpen door een reeks zachte winters en uitmuntende telomstandigheden telden de ruim 1500 waarnemers 5,3 miljoen watervogels. Van ruim de helft van de soorten werden er meer gezien dan in voorgaande winters; een aantal soorten vertoont echter ook een opvallende afname.

Wat hebben **IJseend** en **Grauwe Gors** met elkaar gemeen? Beide zijn sinds 1 januari ondergebracht bij het BSP. Een analyse van bestaande waarnemingsbestanden laat zien hoe zeldzaam ze inmiddels zijn geworden. Van de IJseend worden grotere groepen slechts op een handvol locaties gemeld. Grauwe Gorzen verschijnen nog het meest in het zuiden van het land, daar waar de afstand tot grotere populaties over de grens relatief gering is.

Vogeltrekstation nieuwe stijl. Meer dan 100 jaar vogels ringen in Nederland heeft een schat aan informatie opgeleverd over de trekbewegingen van in Nederland gevangen en geringde vogels. Een ringatlas is dan ook dichterbij dan ooit. Maar ringgegevens kunnen veel meer. Ze kunnen onder andere laten zien hoe het gesteld is met overleving, reproductie en dispersie. Eerste analyses laten zien hoe CES en BMP in elkaar grijpen en variatie in broedvogeltrends verklaard kan worden vanuit ringvangsten.

De **nieuwste resultaten van het weidevogelmeetnet** duiden op een verdere afname van Kievit, Grutto, Veldleeuwerik, Gele Kwikstaart. Positief en verrassend zijn daarentegen de lichte groei bij Patrijs en Watersnip. Ook een vergelijking van habitats en regio's bracht enkele opvallende fenomenen in beeld.

Het gaat goed met de Nachtzwaluw! Hoeveel er op dit moment in ons land voorkomen, waar ze voorkomen en waarom ze in het ene gebied wel en in het andere gebied niet toenemen zal dit jaar in het '**Jaar van de Nachtzwaluw**' onder de loep worden genomen.

En verder in dit nummer:

- **Resultaten tuinvogeltelling december 2006**
- **Specifiek Limburg: Ran Schols**
- **Vogelkadavers getest op vogelgriep**
- **Middelste Bonte Specht rukt verder op**

SOVON-Nieuws

Nieuwsbrief van SOVON Vogelonderzoek Nederland.

SOVON-Nieuws publiceert over SOVON-vogeltellingen, over de vereniging, en over andere zaken betreffende vogels in Nederland.

Redactie

John van Betteray, Fred Hustings, Kees Koffijberg, Chris van Turnhout & Peter Eekelder (illustraties).

Overname van artikelen of illustraties alleen in overleg.

SOVON-Nieuws wordt gedrukt op chloorvrij papier. ISSN 1383-0635.

Lidmaatschap

Contributie: minimaal € 12,-.

SOVON-leden ontvangen vier maal per jaar SOVON-Nieuws en korting op SOVON-uitgaven.

Ledenadministratie Jeroen van Zuylen, zie bureau-adres SOVON.

Bestuur

Voorzitter: Hans van Dord
Secretaris: Guus Durville, per adres SOVON.
Penningmeester: Louis Dolmans
Overige bestuursleden: Rob Goldbach, Adrie Hottinga.
E-mail: bestuur@sovon.nl

Bureau

Adres SOVON, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen.
Tel: 024-6848111, Fax: 024-6848122,
E-mail: info@sovon.nl
Homepage: www.sovon.nl
Giro: 2905988, Rabo: 10.51.17.056.

Ledenraad

Zie www.sovon.nl/vereniging voor uw ledenraadsleden
E-mail: ledenraad@sovon.nl

Directeur Frank Saris

Communicatie Carolyn Vermanen
Monitoring en Inventarisaties Rob Vogel
Onderzoek en Advies Ruud Foppen

Doelstelling

SOVON Vogelonderzoek Nederland stelt zich ten doel het coördineren, stimuleren en publiceren van ornithologisch veldonderzoek ten behoeve van natuurbescherming, beleid en wetenschap. De vereniging tracht dit doel te bereiken door het organiseren van grootschalige projecten waarin wordt samengewerkt tussen vrijwilligers, stafmedewerkers en andere instellingen.

Lay-out: van Groot tot Klein
Druk: van Mameren Repro b.v.

Foto omslag:

Purperreiger (Hans Gebuis)

Ringonderzoek: een hernieuwde dimensie

Het Nederlandse ringonderzoek krijgt nieuwe impulsen! Het begon allemaal onder leiding van Van Oort in Leiden in 1911. In die periode vroeg Thijsse aandacht binnen de Nederlandse Ornithologische Vereniging (NOV) voor het trekvogelonderzoek, vooral op Texel: hij had hiervoor zelfs al jonge, veelbelovende lieden op het oog. Voor de NOV was dat aanvankelijk nog een brug te ver. Met de oprichting van Stichting Vogeltrekstation Texel in 1931, bedoeld om op dat eiland vogeltrekonderzoek te gaan doen, kwam daarin verandering. Dit kan als de voorloper worden gezien van de huidige Nederlandse Ringcentrale, sinds kort weer Vogeltrekstation genaamd.

In de jaren vijftig kwam ecologisch onderzoek van rijkswege in ons land tot bloei. Zo werd in 1954 het Instituut voor Oecologisch Onderzoek (IOO, het huidige Nederlands Instituut voor Oecologisch Onderzoek NIOO) opgericht. Kort daarna werd het werkprogramma van de Stichting Vogeltrekstation geheel opgenomen, het werd de afdeling Vogeltrekstation. In die periode was de net afgestudeerde Herman Klomp, bezig met zijn onderzoek naar het terreingebruik van de Kievit, de eerste betaalde medewerker. Dit tijdsgewricht en deze overgang vormen zeker nog voer voor historici!

Tot 1962 bleef de afdeling in Leiden gevestigd, en nam daar de administratie van het ringen van vogels over van het toenmalige Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, het huidige Naturalis. Uit die tijd stamt de naam 'Vogeltrekstation', en die naam staat sinds 1963 op alle ringen. Hoofd van de afdeling, tot aan zijn pensionering in 1988, was A.C. Perdeck. Daarna werd de onderzoekspoot van het Vogeltrekstation opgenomen in de afdeling 'Populatiebiologie van vogels' van het NIOO, en vanaf toen was er alleen nog een administratieve eenheid voor het ringen. Voor vele direct betrokkenen was duidelijk dat dit niet een optimale voorwaarde was voor het ontwikkelen van nieuwe perspectieven voor ringonderzoek. Maar hoe het verder moest, bleef lang onduidelijk. Vanuit de ringers kwamen er initiatieven voor verandering (o.a. de rapportage 'Ringonderzoek en Ringers: een verkenning', 1986), maar vele plannen hadden jaren nodig om tot wasdom te komen.

Tijdens de recente reorganisatie van het NIOO dreigde de administratieve eenheid voor het ringonderzoek zelfs helemaal op een zijspoor te komen. Op dat moment, in 2004, vroeg de directie van het NIOO aan SOVON om ondersteuning bij het uitwerken van nieuwe perspectieven. Die zijn in 2005 neergelegd in een nieuw bedrijfsplan voor een frisse doorstart van de ringcentrale. Het advies werd in 2006 overgenomen, met als eerste resultaat dat er weer is geïnvesteerd in nieuw personeel! De coördinator, Henk van der Jeugd, is hiertoe vanuit SOVON gedetacheerd (zie elders in dit nummer). Er staan weer nieuwe projecten op stapel, zo georganiseerd dat er ook financieel een wat gezonder geheel zal ontstaan, een belangrijke investeringsvoorwaarde van de directie van het NIOO. Of dit gaat lukken, zal afhangen van de inzet van alle betrokkenen, in de eerste plaats natuurlijk de ringers zelf, vrijwilligers, verenigd in de Ringersvereniging. Zo is de cirkel rond en blijken er grote parallellen aan te wijzen met de geschiedenis tot nu toe van SOVON, inclusief de betrokkenheid van een sleutelfiguur in de persoon als Herman Klomp.

Frank Saris

Agenda

Maart

- (1) Start Jaar van de Nachtzwaluw & start broedseizoen;
geen broedvogelformulieren ontvangen? Neem even contact met SOVON op.
(17) watervogeltelling monitoringgebieden, ganzen- en zwanentelling

April

- (14) watervogeltelling monitoringgebieden, telling Brandgans
(21) integrale telling Wadden

Mei

- (5) telling Rotgans (12) watervogeltelling monitoringgebieden
(19) integrale telling Wadden

Juni

- (16) watervogeltelling monitoringgebieden

Purperreiger. Foto: Hans Gebuis

Kolonievogels 2006, plussen en minnen

In 2006 zijn er sterk wisselende berichten van het koloniefrent. Stabiel is echter de blijvende inspanning van nijvere tellers en coördinatoren. Lepelaar en Purperreiger namen toe ten opzichte van 2005, de binnenlandse Kokmeeuwen liepen wederom in aantal terug. In dit overzicht ontbreken Oever- en Huiszwaluw nog, zij komen in het volgende nummer aan bod.

Dikke mik voor Lepelbek en Rode Reiger

De Lepelaar heeft in 2006 met 1857 paren in 30 kolonies in ons land gebroed, aldus Werkgroep Lepelaar. Dat is, voorzover bekend, nooit eerder vertoond! Eind jaren tachtig van de vorige eeuw liep de stand voorzichtiger op naar zo'n 500 paren en nog geen tien jaar later was het dubbele aantal al gepasseerd. Daarna was het af en toe vallen en opstaan, maar de algehele teneur bleef positief. Verreweg de meeste groei deed zich voor in het Waddengebied. De grootste kolonies in 2006 lagen op Texel (De Geul 339 paren), Vlieland (227) en Schiermonnikoog (208); buiten het Waddengebied nestelden er veel Lepelaars in de Oostvaardersplassen (217) en op Voorne (184). De populatiegroei strekt zich uit tot de kuststreken van België (19 paren in 2006), Duitsland (184) en Denemarken (32). De Purperreiger deed het eveneens goed. In de Zouweboezem schoot het aantal verder omhoog naar 174 paren; het is verreweg de grootste kolonie van ons land en dus van Noordwest-Europa. Nieuwkoop was goed voor 120 paren en bij Kinderdijk zaten er 63. Verder was de kolonie bij Zegveld weer bezet (15 paren, in 2005 ontbrak de soort) maar in Friesland (minstens 11 paren) was de spoeling dun. De vestiging in de Biesbosch groeit (18 paren, in 2003 slechts 1).

Zwarte broeders stabiel

De stand van Aalscholver, Zwarte Stern en Roek lijkt in 2006 op ongeveer hetzelfde niveau uit te komen als een jaar eerder. Dit zou dan afwijken van de trend in de afgelopen jaren, die bij Aalscholver licht toenemend en bij Roek afnemend was (Zwarte Stern meestal jarenlang stabiel). De Aalscholver doet in het IJsselmeergebied aan stuivertje wisselen. In 2006 lagen de grootste kolonies op het eilandje Kreupel (3750 paren), in de Oostvaardersplassen (2550) en bij Enkhuizen (2500). In 2005 was de kolonie bij Enkhuizen (3700) nog de grootste en in 2004 die van de Oostvaardersplassen (5500). In de Lepelaarplassen huisden in 2006 bijna 1500 paren en in dezelfde omgeving, in aangelegde natuur langs de dijk Lelystad-Enkhuizen, zat nog een kolonie met 1300 paren (ontstaan in 2004). De Roek is volop geteld, zo blijkt uit de ruim 1100 kolonies waarvan de tellingen al binnen zijn (op een verwacht totaal van 1700). Aanleve-

ring van aantallen via internet levert versnelde resultaten op! De 20 grootste kolonies van 300-600 paren liggen vooral in Drenthe, Friesland, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg. Zwarte Stern-kolonies met meer dan 20 paren zijn gemeld uit Friesland (Oldelamer, Drachten, Oldeboorn), Overijssel (Wieden, Weerribben, Kampen), Utrecht (Ankeveen, Vinkeveen, Wilnis, Kamerik) en Zuid-Holland (Krimpenerwaard, Nieuwkoop, Ameide, Kinderdijk). Dit zijn vaak al jarenlang de best bezette plekken.

Blauwe Reiger gelijk

De stand van de Blauwe Reiger bleef ten opzichte van 2006 vrijwel ongewijzigd. Het uitblijven van langdurige strenge vorst in de voorbije winters heeft de reiger geen wind-eieren gelegd, maar van een duidelijke verdere toename is geen sprake. De landelijke populatie lijkt thans aan zijn top te zitten met ongeveer 13.000 paren. Tot dusverre zijn er telgegevens ontvangen van 545 kolonies, waarvan de grootste elf 100-138 paren telden. Tot voor een tiental jaren bestonden er nog diverse kolonies van ettelijke honderden paren. Het zijn vooral de provincies Noord- en Zuid-Holland en Friesland die hoge ogen gooien, maar één van de grootste kolonies bevindt zich al jarenlang in Limburg, aan de Maas bij Wessem.

Meeuwen en sterns

Aantalsopgaven van meeuwen en stern uit het Wadden- en Deltagebied komen altijd relatief laat binnen, omdat ze veelal via speciale coördinatie worden verzameld en gebundeld door Rijkswaterstaat, SOVON en terreinbeheerders. Uit het binnenland zijn al veel gegevens ontvangen. Het aantal Kokmeeuwen liep hier met 10% terug naar zo'n 20.000 paren. De hoogste opgaven tot nu toe komen van de Workumerwaard Fr (5825 paren), gevolgd door Oosterzee Fr (1412), Kinseldam Durgerdam NH (1350), Hoogkerk Gr (1200) en Hapert NBr (1000). Bij de Visdief komen we dezelfde binnenlandse gebieden tegen waar ook veel Kokmeeuwen zitten: Kinseldam (1050 paren) en Workumerwaard (790). Twee andere kolonies telden om en nabij de 100 paren (RIVIUM Rotterdam en Maarssebroek). De overige ingeleverde kolonieaantallen vielen

in de categorie 1-10 paren (32 kolonies), 11-20 (14) en 21-50 en 51-100 (beide 9). Verder bleken 80 bezochte locaties niet bezet. Van de Zwarkopmeeuw werden van zeven binnenlandse locaties aantalsopgaven ontvangen. Kinseldam, Nieuwkoop en Moerdijk waren elk goed voor 12-16 paren. Solitaire paren werden gemeld van Hoogkerk Gr, Ketelmeer Ov, Bargerveen Dr en Reusel NBr. Wordt de Mediterrane schoonheid in het binnenland wat minder zeldzaam?

Jaar zoveel

Het jaar 2006 was alweer het elfde jaar waarin de aantallen per kolonie werden geregistreerd. Het zal veel huidige tellers verbazen dat de registratie in 1985-95 plaatsvond per kwartblok, een kaartvierkant van 2,5 x 2,5 km. Achteraf misschien niet handig, maar toentertijd weloverwogen. Inmiddels hebben we met terugwerkende kracht van veel kolonies de toenmalige telreeksen opgevraagd bij tellers en (oud)districtscoördinatoren. Veel keurig met de met de hand geschreven tellijsten kwamen tevoorschijn. Met de Roek waren de tellers in de jaren tachtig vrij snel klaar, omdat de soort destijds lang niet zo talrijk was als nu. Het omgekeerde speelde met de Kokmeeuw. En wie kan zich nu nog voorstellen dat tellers vele dagen nodig hadden om heel Drenthe af te zoeken op Zwarte Sterns! Het heeft dus wel degelijk zin om jaarlijks en over een jarenlange periode kolonievogels te tellen. Bovendien is dat meestal eenvoudig en boeiend. Leuke bijkomstigheid sinds afgelopen jaar is dat de aantallen nu ook online via de computer kunnen worden ingevoerd en bekeken. Maar nu eerst weer het veld in, achter de kolonisten aan!

Arend van Dijk

Het LSB is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring. Het wordt uitgevoerd in samenwerking met het CBS en financieel mogelijk gemaakt door het ministerie van LNV.

Zwarte Sterns in De Wieden

Door Natuurmonumenten en vrijwilligers worden in De Wieden in Noordwest-Overijssel al jarenlang nestvlotjes uitgelegd voor Zwarte Sterns, vooral op vanouds bekende nestplaatsen. De sterns nestelden daar tot 1990 op drijvende vegetatie van krabbescheer en gele plomp. Omdat de stand terugliep, werden nestvlotjes uitgelegd, die met wisselend succes gebruikt worden. Soms worden vlotjes gedeponeerd op plekken waar Zwarte Sterns plotseling aanstalten tot broeden maken. In 2006 gebeurde dit in het Giethoornse Meer, waar de vlotjes een dag later al bezet waren (eindresultaat 18 nesten en 37 jongen).

In de loop der jaren zijn steeds meer vlotjes uitgelegd (tabel 1). De populatie sterns bleef min of meer gelijk, maar zonder vlotjes zou dit wel eens anders geweest kunnen zijn. Naast eerste legfels beginnen ook tweede legfels of vervolglegfels wat gewoner te worden. Het gemiddeld aantal jongen per legsel is door de jaren heen vrij constant, waarbij de verschillen tussen eerste en tweede legfels miniem zijn. Het gemiddelde aantal van 1,8 jongen per legsel is hoger dan de landelijke score van 1,4 (J. van der Winden). Sommige kolonies worden van de ene op de andere dag om onbekende redenen verlaten. Duidelijker redenen voor mislukking waren een windhoos eind mei en verlies van legfels door op vlotjes rustende (Tafel)eenden of woest paaiende karpers. Al met al mag ervan worden uitgegaan dat de vlotjes er zeker toe hebben bijgedragen dat de Zwarte Sterns nog steeds in De Wieden nestelen.

Tabel 1. Lotgevallen van de Zwarte Stern in De Wieden (Natuurmonumenten)

	2003	2004	2005	2006
Aantal eerste legfels	-	175	164	147
Aantal tweede legfels	-	8	18	43
Aantal paren	194	183	182	190
Aantal vliegvlugge jongen	355	311	340	342
Gemiddeld aantal jongen/legsel	1,83	1,70	1,87	1,80
Aantal vlotjes	298	300	315	335

Een seconde is eindeloos mooi

Op onze homepage (www.sovon.nl) is een summier beschrijving opgenomen van de architectuur van ons eigen kantoorgebouw, de Wylberg. In de mooiste ruimte, de voormalige muziekzaal, bevinden zich mozaïeken van de schilder en decorontwerper Ewald Dulberg. Ze werden ontworpen in opdracht van de toenmalige Duitse eigenaresse van het pand omstreeks 1930, kort na oplevering van de bouw. De non-figuratieve mozaïeken doorstonden de tand des tijds, ook de roofpartijen in de Tweede Wereldoorlog waarbij o.a. alle expressionistische kunst spoorloos verdween!

Toen onze medewerkster en kunstenaar Monique Spaaij (www.natuurkunstinbeeld.nl), ongeveer twee jaar geleden te horen kreeg dat ze ernstig ziek was en uitgebreid moest revali-

deren, ontstond bij haar het idee om met tegelmozaïeken een omvangrijk kunstwerk te maken dat zou passen bij het pand en zijn gebruikers. De enige 'vrije' wand die in aanmerking kwam, was de beukenhouten trap naar de eerste verdieping. Collega's kozen in meerderheid voor het uitgangspunt: een figuratieve afbeelding van de directe omgeving van villa Wylberg. Vlak voor Kerstmis werd het werk onthuld. Wij hopen dat personeel en bezoekers nog lang kunnen genieten van deze kunstzinnige uitspatting, met als motto:

'Een seconde is eindeloos mooi, een leven zo voorbij' aldus Monique Spaaij, Kerstmis 2006.

Frank Saris

Foto: Harvey van Diek

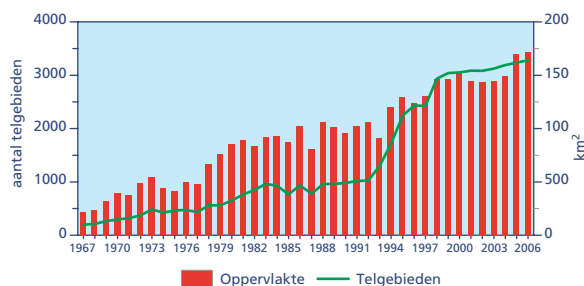

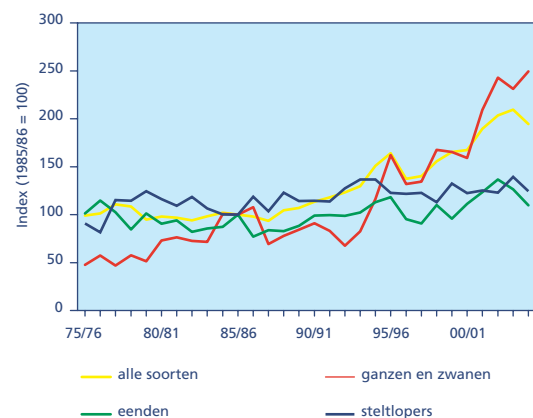
Eidereend. Foto: Hans

Eerste resultaten 40e midwintertelling van watervogels in januari 2006

Traditiegetrouw trekken er in januari in binnen- en buitenland veel vogelaars op uit om watervogels te tellen. Naast het maandelijkse telprogramma wordt er gedurende de midwintertelling een extra grote inspanning geleverd om zo veel mogelijk gebieden te onderzoeken. Voor dit deel van de winter hebben we dan ook de grootste kennis omtrent de totale aantallen en de verspreiding van watervogels in ons land. In januari 2006 vond de 40e editie van deze telling in Nederland plaats. Ruim 1500 waarnemers stelden de aanwezigheid van 5,3 miljoen watervogels vast, verdeeld over 125 soorten. Hierbij de eerste resultaten en opvallende uitschieters.

Figuur 1. Ontwikkeling van het getelde oppervlakte (km²) en aantal telgebieden in Nederland tijdens de midwintertelling sinds 1967.

Figuur 2. Ontwikkeling van de totale aantallen watervogels en van eenden, ganzen & zwanen en steltlopers afzonderlijk in Nederland (index, 1985/86 is op 100 gesteld).

40 jaar midwintertelling

Bij een jubileumtelling hoort ook een terugblik. Het is allemaal heel klein begonnen. In 1947 werden schoorvoetend de eerste tellingen uitgevoerd. Op het SOVON kantoor staat een doos met 25 telformulieren uit dat jaar, van vooral het IJsselmeergebied. In de hoogtijdagen van het 'papierentijdperk', zo rond 2000, verwerkten we op jaarbasis zo'n 10.000 formulieren. Tegenwoordig zijn dat er weer aanmerkelijk minder door het digitale invoersysteem.

Vanaf 1967 is er sprake van een min of meer landelijke telling die werd georganiseerd door de rijksoverheid. Dit gebeurde eerst door het Instituut voor Toegepast Biologisch Onderzoek in de Natuur (ITBON), later omgevormd tot het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN) en nog weer later overgaand in het Instituut voor Bos en Natuur (IBN, het tegenwoordige Alterra). Vanaf 1993 wordt de coördinatie van de midwintertelling (en andere watervogeltellingen) verzorgd door SOVON. De midwintertelling in Nederland vormt weer een onderdeel van een zeer groot en internationaal netwerk, waarbij de Nederlandse resultaten worden ingebracht in de database van Wetlands International in Wageningen (voorheen IWRB). Op basis van dit internationale project worden de internationale populatiegroottes, 1%-normen en flyway-trends voor watervogels wereldwijd bepaald. Deze gegevens zijn van groot belang voor het vaststellen van prioriteiten bij soort- en gebiedsbescherming (recent is de vierde editie van het boek *Waterbird Population Estimates* verschenen, zie www.wetlands.org onder 'publications').

In de loop der jaren is de oppervlakte onderzocht gebied in Nederland bijna verzesvoudigd. Grote delen van Nederland worden nu integraal geteld. Om de bruikbaarheid van de resultaten bij allerlei analyses en toepassingen verder te vergroten, zijn de voorheen erg grote (tel)gebieden opgedeeld in vele kleinere (maar beter te tellen) gebieden. Het

is deze opdeling die de extra grote groei aan getelde telgebieden heeft opgeleverd (figuur 1).

Recordaantal watervogels

De winter van 2005/06 zal de boeken in gaan als vrij zacht en daarmee werd de negende milde winter aan de rij van zachte tot vrij zachte winters vanaf 1996/97 toegevoegd. Juist in januari was echter sprake van een koudere periode, volgens het KNMI ging het zelfs om de koudste januari maand sinds 1997. De gemiddelde temperatuur in januari was 1,5°C tegen 2,8°C normaal. Dit werd vooral veroorzaakt door een koudeperiode na 22 januari, maar ook rond de telling was er al vorst en ijsbedekking op kleine en sommige grotere wateren. Over het algemeen werd januari gedomineerd door hogedrukgebieden met droog en zonnig weer. Prima telweer dus. Of het door de invloed van het weer op de vogels komt (influx door koude) of de gunstige invloed van het weer op de telers (betere telomstandigheden), feit is dat de 5,3 miljoen watervogels die in januari 2006 werden geteld het grootste ooit vastgestelde aantal vormen. Het was bijvoorbeeld 600.000 exemplaren meer dan het gemiddelde van de vijf voorgaande midwintertellingen. Nu zegt zo'n stijging in aantal niet zo veel, want ook de telinspanning was toegenomen (zie figuur 1). Maar ook als we met behulp van alle tellingen in het seizoen en nette correctie voor niet-getelde gebieden in het verleden de ontwikkelingen berekenen, is de conclusie gerechtvaardigd dat de aantallen watervogels in Nederland toenemen (figuur 2). Wel zijn er verschillen tussen de soortgroepen. De belangrijkste stijging wordt veroorzaakt door ganzen en (in veel mindere mate) zwanen. Eenden en steltlopers laten een meer gematigde groei zien en hun ontwikkeling is in de afgelopen tien jaar min of meer stabiel (figuur 2). Achter deze algemene maar ook noodzakelijkerwijs grove patronen gaan natuurlijk grote verschillen tussen de soorten schuil.

Teldata watervogels eerste helft van seizoen 2007/08

15 juli, 18 augustus, 15 september,
13 oktober, 17 november, 15 december

Het gaat hier steeds om de zaterdag. Maandelijks worden alle monitoring-gebieden geteld. In juli en augustus gaat het om een selectie van die gebieden. Van september tot en met december vinden op de zelfde data de landelijke ganzen- en zwanentellingen plaats. Op 14 juli, 15 september en 10 november vinden integrale tellingen in de Waddenzee plaats.

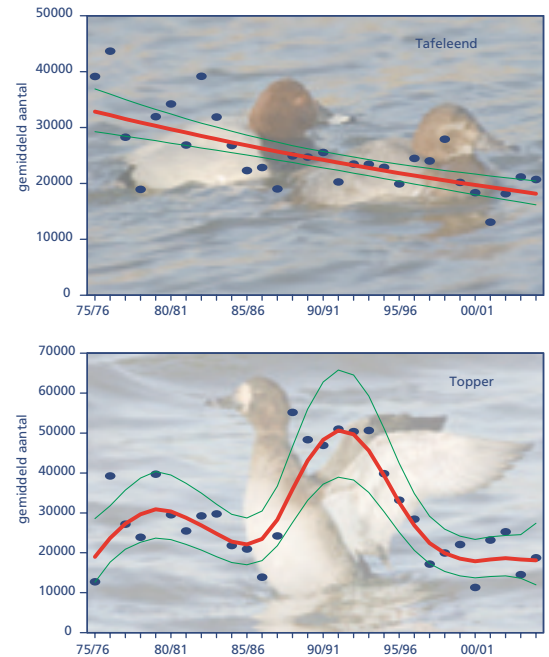
Soorten in de plus of min

Van de meer algemene soorten vertoonde 53% in januari 2006 een toename (10% of meer hogere aantallen in vergelijking met het gemiddelde van de vijf voorgaande mid-wintertellingen), 11% een afname en 36% stabiele aantallen. Opvallende uitschieter omhoog was het grote aantal van 1200 overwinterde Geoorde Futen. Horend bij een relatief zachte winter waren de hoge aantallen van Kievit en Goudplevier niet onverwacht. In toenemende mate zijn er ook berichten dat deze twee steltlopersoorten steeds meer ten noorden van Nederland blijven overwinteren. Terwijl de ganzen ten opzichte van de afgelopen vijf jaren gemiddeld met bijna 45% toenamen, is dat bij de zwanen niet het geval. Bij Knobbelswaan werden 5% hogere aantallen vastgesteld, bij Kleine Zwaan precies gelijke aantallen en bij Wilde Zwaan 8% lagere aantallen. Slobeenden en Wintertalingen staan erom bekend dat ze positief op zachte winters reageren. Bij de Slobeend blijkt dat ook met 53% hogere aantallen. Het tegendeel is echter het geval bij de Wintertaling, die min of meer stabiel bleef (-1%). Een veeg teken, in het licht van de verwachte stijging? Bij de zwem-eenden zijn er meer verschillen: Krakeenden namen flink toe, terwijl Wilde Eenden een 9%-reductie lieten zien. Ook een andere algemene soort als de Meerkoet werd in lagere aantallen aangetroffen (-8%). Dat de groei bij de meeuwen ook al een tijdje over is, blijkt ook weer uit deze telling, met bij Kokmeeuw, Stormmeeuw en Zilvermeeuw respectievelijk 10, 3 en 2% lagere aantallen. De grootste zorgenkindjes onder overwinterende watervogels zitten bij de schelpdiereters. Tafeleend, Topper, Eider en Zwarte Zee-eend werden allemaal in relatief lage aantallen vastgesteld, wat in lijn is met de langjarige negatieve ontwikkeling (figuur 3). Ook de aantallen Scholeksters nemen nog steeds af (-10%). De andere schelpdieretende steltloper, de Kanoet, liet echter een forse toename in overwinterende aantallen zien. Dit overzicht van toe- en afnames laat zien dat er, binnen de algemene conclusie van toegenomen aantallen watervogels, een hele wereld aan nuances schuilgaat.

Foto's:
Eider & Tafeleend (Hans Gebuis),
Zwarte zee-eend (Arie Ouwerkerk)
en Topper (Renée de Kleijn)

Tabel 1. Getelde aantallen in januari 2006 (voorlopige cijfers) in vergelijking met het gemiddelde van de voorgaande vijf midwintertellingen (afgerond). Weergegeven zijn de soorten met meer dan 1000 exemplaren in januari 2006.

Soort	2006	2001-2005
Dodaars	5.046	3.200
Fuut	26.077	18.900
Geoorde Fuut	1.215	470
Aalscholver	24.702	21.800
Blauwe Reiger	7.191	6.900
Knobbelswaan	27.778	26.500
Kleine Zwaan	12.292	12.300
Wilde Zwaan	1.969	2.100
Taigarietgans	4.376	2.800
Toendrijetgans	178.214	140.000
Kleine Rietgans	11.871	7.500
Kolgans	801.464	652.000
Grauwe Gans	290.462	199.000
Soepgans	10.948	9.400
Grote Canadese Gans	13.159	7.000
Brandgans	489.555	343.000
Rotgans	49.579	34.700
Nijlgans	16.708	10.800
Bergeend	48.213	50.700
Smient	833.597	784.000
Krakeend	25.533	17.100
Wintertaling	28.565	28.700
Wilde Eend	376.956	413.000
Soepeend	14.025	12.600
Pijlstaart	22.523	21.400
Slobeend	8.353	5.500
Tafeleend	23.591	38.400
Kuifeend	164.073	155.000
Topper	45.642	51.700
Eider	84.218	106.000
Zwarte Zee-eend	7.978	49.400
Brilduiker	13.308	14.600
Nonnetje	4.340	4.200
Middelste Zaagbek	9.332	7.500
Grote Zaagbek	8.228	11.200
Waterhoen	20.595	16.500
Meerkoet	226.911	246.000
Scholekster	193.859	216.000
Kluut	1.341	1.400
Goudplevier	57.490	25.500
Zilverplevier	34.900	20.600
Kievit	97.153	58.300
Kanoet	88.122	54.900
Drieteenstrandloper	11.829	8.100
Bonte Strandloper	257.737	200.000
Rosse Grutto	42.794	42.700
Wulp	193.011	140.000
Tureluur	12.708	12.800
Steenloper	6.269	4.400
Kokmeeuw	134.791	149.000
Stormmeeuw	143.608	148.000
Zilvermeeuw	110.443	112.000
Grote Mantelmeeuw	7.783	6.400
Frater	1.080	1.800
Sneeuwgorz	1.641	1.200

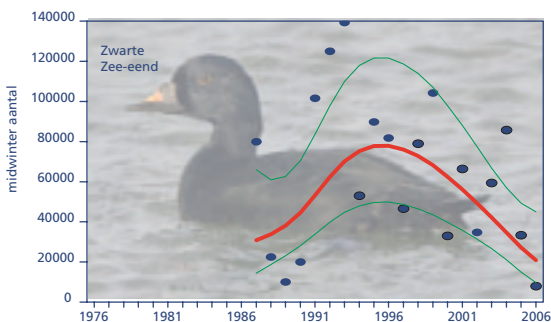
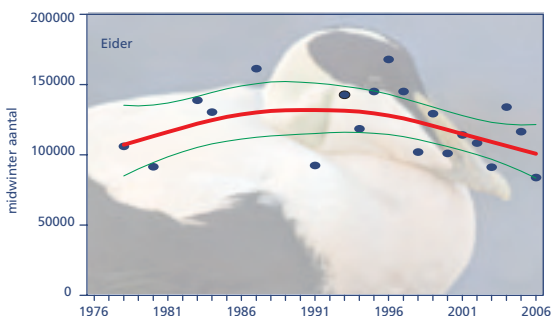

Figuur 3. Aantalontwikkeling van Tafeleend, Topper, Eider en Zwarte Zee-eend in Nederland. Bij Tafeleend en Topper gaat het om seizoensgemiddelden tot en met 2004/05, bij Eider en Zwarte Zee-eend om januari-tellingen (vanuit vliegtuig) tot en met januari 2006.

Tabel 2. Getelde aantallen in januari 2006 (voorlopige cijfers) van schaarse en zeldzame soorten.

Soort	2006	Soort	2006
Roodkeelduiker	201	Harlekijneend	1
Parelduiker	2	IJseend	5
IJsdruiker	1	Grote Zee-eend	5
Roodhalsfuut	36	Kokardezaagbek	2
Kuifduiker	247	Rosse Stelkstaart	38
Kuifaalscholver	11	Zeearend	7
Roerdomp	66	Bruine Kiekendief	53
Kwak	1	Blauwe Kiekendief	341
Kleine Zilverreiger	270	Ruigpootbuizerd	37
Grote Zilverreiger	563	Smelleken	52
Ooievaar	251	Slechtvalk	210
Zwarte Ibis	1	Wateral	207
Lepelaar	15	Steltkluut	1
Europese Flamingo	13	Bontbekplevier	482
Caribische Flamingo	1	Kleine Strandloper	1
Chilense Flamingo	6	Paarse Strandloper	68
Flamingo spec.	31	Kemphaan	516
Zwarte Zwaan	210	Bokje	25
Zwaangans	76	Watersnip	759
Dwerggans	59	Houtsnip	41
Indische Gans	357	Grutto	514
Sneeuwvangans	13	Regenwulp	1
Keizergans	6	Zwarte Ruiters	222
Kleine Canadese Gans	280	Groenpootruiter	19
Witbuikrotgans	38	Witgat	207
Zwarte Rotgans	6	Oeverloper	22
Roodhalsgans	5	Zwartkopmeeuw	5
Casarca	49	Kleine Mantelmeeuw	239
Muskuseend	35	Pontische Meeuw	8
Carolinaeend	8	Geelpootmeeuw	21
Mandarijneend	84	Drieteenmeeuw	3
Amerikaanse Smient	1	Velduil	10
Bahamapijlstaart	1	IJsvogel	301
Krooneend	231	Strandleeuwerik	625
Peposaca Eend	1	Grote Gele Kwikstaart	99
Witoogend	10	IJsgors	5

Wintervogeltelling: geen vier op rij voor de Koolmees

Krenten in de pap

Voor de monitoring zijn de meer algemene soorten van belang. Pas als een soort in wat grotere aantallen en redelijk verspreid wordt aangetroffen, kan met enige betrouwbaarheid van toe- of afnames worden gesproken. Het toeval speelt dan geen rol meer. Anders is het bij de meer schaarse en zeldzame soorten. Voor iedereen zal het zien van een minder algemene soort tijdens een telling een opkikkertje vormen. Gelukkig worden alle soorten watervogels geteld, zowel de algemene als de schaarse. En wat nu schaars is, hoeft dat in de toekomst niet meer te zijn. Wie had tien jaar geleden gedacht dat we in januari 2006 meer dan 560 Grote Zilverreigers zouden vaststellen en 270 Kleine Zilverreigers? Ook de aantallen Kuifduikers (247), Ooievaars (251), Blauwe Kiekendieven (341) en IJsvogels (301) mogen er zijn. Daar staat tegenover dat Ruigpootbuizers (37) en Velduilen (10) behoorlijk schaars beginnen te worden. Ook de aantallen IJseenden (5), Grote Zee-eenden (5) en Parse Strandlopers (68) waren dit jaar laag. Een andere opvallende afwezigheid was de Dwergmeeuw, waarvan er vroeger nog wel eens enkele honderden op IJsselmeer of Waddenzee werden aangetroffen.

Het werk van velen

Een omvangrijke telling als de midwintertelling is alleen mogelijk door de medewerking van velen. De telling is uitgevoerd door meer dan 1500 veelal vrijwillige waarnemers. Daarnaast zijn de gegevens van allerlei terreinbeherende instanties, instituten en provincies van groot belang. De regionale coördinatie van de midwintertelling wordt verzorgd door regiocoördinatoren. Allen worden zeer bedankt voor de inspanningen en medewerking.

Marc van Roomen

Het watervogelproject wordt uitgevoerd in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring en is een samenwerking tussen het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Vogelbescherming Nederland, Centraal Bureau voor de Statistiek en SOVON.

Appelvink. Foto Rein Hofman

Voor de vierde keer achtereenvolgens deden honderden mensen mee aan de SOVON-wintervogeltelling (tuinvogeltelling) tussen 15 december en 1 januari 2007. Het saai, grauwe kerstweer weerhield de waarnemers niet van deelname. Enigszins onverwacht is de Merel de Koolmees voorbijgestreefd als talrijkste soort, zij het nipt. Daarom geen vier op rij voor de Koolmees, die tijdens de vorige drie wintervogeltellingen met de hoogste eer ging strijken.

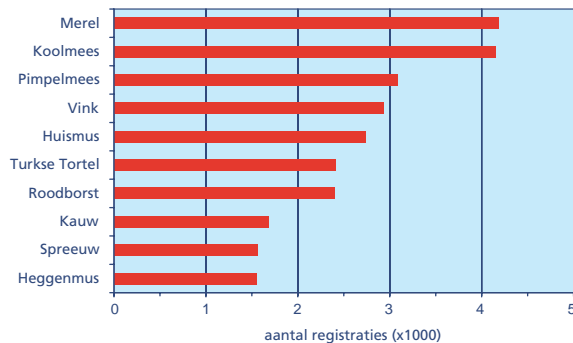
Deelname en soorten

Dit jaar deden 830 mensen (verdeeld over 623 unieke adressen) mee aan de telling. Dat zijn er wat minder dan een winter eerder, en ook het totaal aantal tellingen viel lager uit (6323 tegenover 7694).

In totaal werden 104 vogelsoorten vastgesteld, wat minder dan in 2005/06 (126), maar iets meer dan in 2004/05 (101). Daarbij moet wel gezegd worden dat er tijdens de vorige tellingen vaker onwaarschijnlijke soorten werden doorgegeven. Dit jaar viel dat mee. Een Cetti's Zanger bij Oss zou betrekking kunnen hebben op een invoerfout of foute determinatie. Of de waarnemer is een enorme geluksvogel geweest... Ook bij de meldingen van Bonte Kraaien in West-Nederland kan men vraagtekens zetten.

De krenten

Op liefst vier plaatsen werd een Houtsnip waargenomen, terwijl de Utrechtse Heuvelrug twee Raven opleverde. Twee waarnemers ontdekten een Vuurgoudhaantje, en op diverse plaatsen doken Goudvinken op. Terwijl de Huismus inmiddels op de Rode Lijst is beland, staat hij toch nog in de top 10,

Figuur 1. De tien meest getelde soorten: aantal registraties x 1000.

en wel op plaats 5. Desalniettemin zijn er tegenwoordig opvallend veel witte plekken te bespeuren.

Tuinvogeltelling gaat door

Ook in december van dit jaar is er weer een telling, en wel van 15 december 2007 tot 1 januari 2008. De telling vindt plaats op exact dezelfde wijze als de voorgaande jaren. Iedereen kan dus via www.sovonwintervogeltelling.nl wederom meedoen. Sla uw wachtwoord en inlognaam even op, zodat u het aan het einde van het jaar weer bij de hand heeft!

Er werd nog meer geteld

Ook was er een tuinvogeltelling in het weekend van 16 en 17 december georganiseerd door Vogelbescherming Nederland. Hieraan deden zo'n 12.000 mensen mee (waaronder 250 WILDzoekers) die een uur lang de vogels in hun tuin telden. Kijk voor een verslag van deze Nationale Tuinvogeltelling op www.tuinvogeltelling.nl.

Harvey van Diek

Guus van Duin, zelf enthousiast vogelaar en journalist bij Trouw, heeft bijna tien jaar lang interviews voor SOVON-Nieuws verzorgd. Dit interview is de laatste in de serie.

Ran Schols

Ik was net begonnen met vogels kijken. Omdat we een nestje van een Steenuil gevonden hadden, ging ik met mijn vriendje Ruud Foppen op bezoek bij Jo Erkens, onder meer bekend van zijn natuurfilms op tv. We wisten dat hij iets deed met vogels, met uilen en ringen. Jo was districtscoördinator voor de eerste SOVON-broedvogelatlas, van Ray Teixeira, en hij schreef daar de soortteksten van Buizerd en Wespindief voor. Hij heeft mij echt enthousiast gemaakt voor het vogelen. Zijn compaan, de cineast Maurice Nijsten, was twee jaar mijn biologieleeraar op de mavo.

Maar dé Limburger - naar aard en gewoonte - was Hens, uit Zwolle

Ik heb laatst zijn oude avifauna's op de kop getikt. Hij was naast vogelaar vooral een echte verzamelaar, balgenman, correspondent. Een enorme netwerker en schrijver. Hij telde al trek in de periode 1910-1913, bij Roermond. Hens was heel goed, zeker als je dat terugplaatst in de tijd. Hoe hij allerlei zaken documenteerde en veel oorspronkelijke informatie kon weergeven. Daar hebben we bij deze avifauna ook nog veel aan gehad. Ondersoorten en splitsen, dat vond hij erg leuk. Steppenbuizerds waren zijn hobby, en Zanglijsters. Hij was als Limburgse ornitholoog ook internationaal behoorlijk bezig. Een mooie kerel. Ik heb hem helaas nooit persoonlijk mogen ontmoeten.

Hij deed het in zijn eentje

Hens werd volgens mij al vrij jong burgemeester in Limburg, en was solistisch. Hij had natuurlijk wel geestverwanten, contactpersonen in de provincie, notabelen en geestelijken. Een bankdirecteur in Weert, een pater in Venlo. En zo links en rechts had hij wat mensen die goed in vogels waren. Maar ik denk dat hij steeds

SPECIFIEK...

Lim

Hij is van een generatie die van alles doet en deed: inventariseren, trektellen, fotograferen.

En schrijven. Met vier anderen maakte hij een fraaie avifauna van Limburg. Het ging gesmeerd, maar het kostte meer tijd dan verwacht. Ran (Laurentius Gerardus Marie) Schols (46): Oehoes geloof ik eigenlijk wel.

op eenzaam niveau stond en aansluiting had met de grotere mannen in het land, zoals René Charles Edouard Georges Jean baron Snouckaert van Schauburg, de eerste voorzitter van de NOU en van de Club van Nederlandsche Vogelkundigen.

En nu is er de derde avifauna van Limburg, door vijf heren

De tijd was er rijp voor, we hadden inmiddels zulk mooi materiaal. Na Hens is er een nieuwe generatie fanatieke mensen opgestaan in de Vogelstudiegroep. Daarbij heeft het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg altijd wel centraal gestaan. Een heel oude club met veel afzonderlijke werkgroepen: zoogdieren, libellen, vogels. We hadden altijd al de traditie van provinciaal gericht natuuronderzoek. Wij als jongelingen vonden dat we intussen zoveel meer wisten, ook al door het voorwerk voor de atlanten van SOVON, we wilden een boek maken. In 1985 hebben we een wat meer thematisch boek gemaakt, de zogeheten Ganzevles. Het lukte ons destijds niet om een min of meer klassieke avifauna te produceren, daarvoor wisten we weer net te weinig. Het werd een leuk ding, maar we hoopten dat we ooit een echte avifauna konden schrijven.

En zo geschiedde

Limburg begon in 1990 eindelijk met provinciaal broedvogelonderzoek. Dat werd in een aantal andere provincies al gedaan, door de PPD, de Provinciaal Planologische Dienst. Die waren de start van de groot-schalige milieukarteringen, eind jaren zestig, begin jaren zeventig. Ze waren ook het begin van de carrière van menig beleids-ambtenaar die je nu ziet rondrennen. Limburg liep lang achter, maar we hebben in acht jaar tijd de hele provincie op broedvogels gekarteerd. Ikzelf werk bij de provinciale afdeling Landelijk gebied, cluster

Natuur. Heb de Bosbouw- en Cultuurtechnische School gedaan, tegenwoordig de Hogeschool Larenstein. Vrij veel mensen die bij ons werken hebben Larenstein gedaan. Daarnaast deed ik vooral trek- en gebiedstellingen. Als je dat allemaal bij elkaar husselt en je hebt ook nog eens een goed vogelarchief met losse waarnemingen, die Jo van der Coelen en ik sinds 1993 bijhielden. Bovendien waren er nogal wat zeldzame soorten bijgekomen sinds Hens en Ganzevles. Die zeldzaamheden vind ik zelf nogal aantrekkelijk. Hoe dan ook, er was een goede basis en behoefte aan een beter overzicht van de Limburgse vogelwereld.

De organisatie in Limburg

Je hebt het provinciale Genootschap van ruim 1100 leden en abonnees, met een aantal werkgroepen, waaronder de Vogelstudiegroep. Dan heb je regionale vogelwerkgroepen, zoals De Haeselaar, Nederweert en De Peel, maar die opereren min of meer autonoom. Waar nodig kan de Vogelstudiegroep wat faciliteiten bieden, bij drukwerk en zo. Om het wat onoverzichtelijker te maken, is er ook een Vogelwacht Limburg. De Vogelstudiegroep van het Genootschap is met name gericht op populair-wetenschappelijk onderzoek. De Vogelwacht Limburg meer op vogelbescherming, anti-jachtzaken, nestkasten en educatie. Ze hebben 800 leden en verscheidene vogelwachtgroepen.

De werkgroepen van het genootschap richten zich op inventarisaties en publicaties. We hebben ook niet echt een bestuur met een voorzitter en zo, maar meestal een soort stuurgroep die dingen bedenkt, coördineert en organiseert. Een samengeraapt zootje, zonder echte structuur. Daar is ook het tijdschrift Limburgse Vogels uit voortgekomen. Het genootschap wordt financieel ondersteund door de provincie.

Limburg is een echte eenheid

Ik ben wel zo chauvinistisch dat ik me Limburger voel. Eric Marteyn schreef in het alleraardigste Breskens-boekje dat wij Limburgers op de telpost in Zeeuws Vlaanderen zaten en vervolgens niets zeiden. Dat is wel een Limburgse eigenschap: dat je niet direct durft te zeggen wat je vindt. Liefst een beetje achterover leunen en dan de zaak achteraf bespreken, in het café met een pintje. En dan ook fijn roddelen. Maar meteen tijdens een bijeenkomst opstaan en zeggen wat je vindt?

Ran met Brown Shrike op Happy Island, China. Foto: Jan Bisschop.

burg

Limburgers zijn heel serieus, gedreven.

En in andere provincies zie je dat niet? Het is wel zo dat mensen bij ons meer activiteiten willen ontplooiën dan alleen maar rondlopen. Dat vind ik ook een groot goed. Het past bij onze chauvinistische aard. Als ik zie hoe er in Brabant geworsteld wordt om iets van de grond te krijgen. Het is daar zo verbrokkeld.

De heren achter de avifauna

Boena van Noorden, die als onderzoeker bij de provincie werkt, mocht deels in de baas zijn tijd aan het project werken, omdat zijn broedvogelmateriaal een pijler van de avifauna is. De provincie heeft ook een gedeelte van de projectkosten betaald. Paul Voskamp - geen Limburger, maar hier wel blijven hangen - hebben we dankzij de subsidie een tijdelijke baan kunnen geven. Hij heeft in anderhalf jaar tijd belangrijk voorwerk voor de auteurs gedaan, onder meer door werkaantekeningen en grafieken te maken. Jo van der Coelen is een wat stillere jongen, maar een constante factor. Als die 'ja' zegt, gaat hij ook hard aan de slag. Hij is beleidsmedewerker bij de provincie, een goede vogelaar en schrijver. Hij zat dag in dag uit alle gegevens in te voeren en te controleren. In 1991 heeft hij voor het genootschap de eerste provinciale atlas van reptielen en amfibieën geschreven. Hij deed ook jarenlang de eindredactie van het Natuurhistorisch Maandblad in Limburg.

En de heer Hustings?

Fred is mijn grote voorbeeld. Hij is het langst bezig van ons allemaal. Hij is rustig, straalt veel uit. Een lange staat van dienst, hij weet wat hij zegt en heeft een enorme literatuur- en veldkennis. Hij dwingt veel respect af door alles wat hij voor SOVON - en daarbuiten - doet en heeft gedaan. Hij heeft het merendeel van de eindredactie gevoerd. Fred is een alleskunner. Hij heeft mooi historisch materiaal verzameld, van de Brunssummerheide en allerlei andere gebiedjes. Hij kan van een enorme berg gegevens en info een mooie synthese maken. Daarbij schrijft hij drie keer zo snel als wij. En drie keer beter.

Waren er avifauna-dipjes?

We hebben het onderschat. We hadden een vliegende start, maar het liep al snel uit. Wist ik veel dat ik nog een tweede kind kreeg. Zo had iedereen wat. En dan zie je dat het verrekte moeilijk is om al die

uren erin te steken. Het lukte gewoon niet in de geplande drie, vier jaar. Het werden er acht. Al die jaren bezig met die papierwinkel, ik wilde ook wel weer eens lekker naar buiten. Dat was de dip, niet het idee dat we wilden stoppen. De broedvogels waren af, het niet-broedvogeldeel was nog heel veel werk. Daarom hebben we in 2003 een crisisberaadje gehouden op het SOVON-kantoor. Ik kon niet al die teksten maken zoals ik me had voorgesteld.

De niet-broedvogels werden beknopter, besloten we. In 2004/05 hebben we alles ook nog eens geactualiseerd. Uiteindelijk is er maar één iemand afgehaakt, door een verhuizing: Limburg was te klein voor Frans Schepers, hij ging internationale projecten doen bij het WNF.

Kortsnavelboomkruiper: uitbreiding of gemist?

Uitbreiding, hoewel we ze de eerste jaren misschien over het hoofd hebben gezien. Of ze hebben onderschat. Fred had in 1983 al eens een territoriaal beest, was bekend met de zang, dat pimpelmeesachtige geluid. Maar de jaren daarna is het toch vooral stil geweest, ondanks bezoeken aan de bossen. Pas in de jaren negentig begon de serieuze areaalexpansie.

De Middelste Bonte Specht, ook zo'n soort. Je kan tien keer door een bos lopen zonder dat je hem hoort. Als je de roep of de katachtige baltsroep afspeelt, wordt het inventariseren makkelijker. Ik denk bij deze soort aan een spronggewijze uitbreiding, aan dispersiegolfjes. Dat zagen we in Zuid-Limburg: was er opeens een hele riedel waarnemingen. Het Munningsbos in Midden-Limburg raakte in die tijd ook bevolkt. Twee jaar terug was er weer een dispersiegolf, naar het noordwesten. Geen idee waar dat mee te maken heeft. Opeens is die specht er. De verspreiding hangt natuurlijk sterk af van de zoekintensiteit. Toen Frans Schepers, die zich jarenlang volop met deze soorten bezighield, de provincie verliet, kakte het aantal waarnemingen behoorlijk in. Onze SOVON-DC Jan Joost Bakhuizen zorgt de laatste jaren gelukkig weer voor de nodige aandacht en tellingen.

Vind je Oehoes leuk?

Die geloof ik eigenlijk wel. Ik heb geen zin om achter tientallen mensen naar zo'n populair ding te gaan kijken. Dat geldt ook een beetje voor Kraanvogels. Doe mij maar een wat minder opvallender soort

als de akelige fraaie Dwergmeeuw. Die blijken in veel groter aantal in Limburg door te trekken dan we dachten. Die komen over de Maas bijna onzichtbaar hoog overknallen, soms met honderden per dag. Het is vaak heel lastig om die krennen te tellen, want het is een komen en gaan van neerddwarrelende en hoog opstijgende vogels. Ook Grutto's worden de laatste jaren vaker gezien, soms ook loeihoog, nauwelijks determineerbaar. Misschien wel rechtstreeks uit Italië, waaroverheen de vogels vanuit Afrika noordwaarts trekken. Ik moet bij die hoge trek vaak aan de zomeravondtrektellingen op de Vijfhoek bij Diemen denken. Waarschijnlijk komt er veel meer over Limburg, maar dan op 2 kilometer hoogte en met dik 100 kilometer per uur. Kwestie van wolken afspuren.

Maar niet meer elke dag

Trek is een fantastisch fenomeen, maar tellen zoals vroeger doe ik niet meer. Daar ontbreekt de tijd gewoon voor. Ik kan het niet meer opbrengen, al die uren maken om een doortrekpatroontje te vinden. Maar ik ga nog wel eens naar de telpost Koningsbosch, van Nicole Reneerkens en anderen. Ik probeer het een beetje mee te pikken.

En nu fotografie

Ik fotografeer al even lang als dat ik vogel. Toen ik in 1977 begon had ik nog niks, maar dankzij vakantiewerk bij de DSM kon ik een jaar later een Pentax K 1000 kopen, met een Vivitar 400 millimeter. Echt zo'n lens uit die periode, daar deed je het mee. Later werd dat de good old Novoflex: en maar knippen in die handgreep. Leuk en duur speelgoed. Ik ben altijd gelegenhedenfotograaf geweest, pas de laatste jaren is het wat serieuzer geworden. Dus als de mensen in mijn omgeving zeggen dat ik minder ben gaan vogelen en meer gaan fotograferen: klopt absoluut. Maar ja, ik heb die avifauna toch nog geschreven? Dan ben je toch nog ornitholoog genoeg?

Ik werk nu met de Canon 30D en een Canon 600 mm. Ik was heel lang Nikonman, maar de overgang in 2003 naar deze digitale combinatie was beslissend voor het vaker naar buiten treden, onder meer met foto's in Birding World die ik in China maakte. Het blijft wel slepen met al die apparatuur. Het is hard werken, net als het karteren van broedvogels dat vroeger was.

Ran fotografeert Brown Hawkowl op Happy Island, China.
Foto: Nils van Duivendijk.

Hoe kwam je bij China?

Door de enthousiaste verhalen van de Limburgse DBA'er Max Berlijn. Ik was al heel lang geabonneerd op *British Birds* en daarin zag je al die Siberische dingen zoals Bladkoninkjes langskomen. Ik ben nooit een twitcheer geweest, maar heb zeldzaamheden wel altijd leuk gevonden. Zo'n Goudlijster, prachtig toch. Max kwam terug van Baidahee, Happy Island, met al die prachtige, aanstekelijke, verhalen. Ik kon vervolgens mee met Nils van Duivendijk, de kenmerkenspecialist, met Bas van den Boogaard – ook fotograaf, Jan Bisschop en Jeroen de Bruijn. Nils is een geweldige kerel. Hij was ooit een verdienstelijk wielrenner, begreep ik, en twijfelde of hij daar zijn beroep van moest maken. Een paar jaar terug heb ik Marokko uitgebreid ge-daan. De Azoren lijken me ook heel leuk. Al die Amerikaanse dingetjes die je daar kunt zien.

Bewerk je de foto's?

Alleen om het onderste uit de kan te halen van wat er al in zit. Niet in de zin dat ik van alles ga zitten wegklonen of wegmanipuleren. Takken weghalen en zo, dat doe ik vrijwel nooit. Een heel enkele keer omdat ik denk: dit is zo storend, weg met die rommel. En de kleur en witbalans een beetje bijwerken, ja. Verder zijn het standaarddingen: verscherpen, de belichting wat optrekken, de shadows, de highlights, de doortekening in de donkere partijen. En voorkomen dat de witte partijen helemaal uitbijten. Er zijn wel tien wegen die naar Rome leiden. De een doet het met tien lagen over elkaar, de ander door simpelweg de basisinstellingen te gebruiken.

En digiscopen?

Doe ik niet. Het is een leuke tak van sport, je kunt er verbazingwekkend fraaie resultaten mee behalen. Zeldzaamheden op giga-afstand. Vaak zijn die opnamen technisch echt heel goed. Er zijn natuurlijk mensen die maar wat staan te klooiën, maar er zijn een paar jongens die het

kunstje heel goed verstaan. Soms vraag ik me wel eens af waarom ik met die 10 kilo loop te sjouwen. Ik zou graag lichtere spullen hebben. Een professionele body, meer snelheid, betere en preciezere autofocus. Acht beelden per seconde. Je denkt misschien dat het allemaal overbodig is, maar ik heb iets te veel situaties meegeemaakt waarin de autofocus het leuke beest niet bijhield. Of waarin de vleugelslagfrequentie slecht overeenstemde met het sluitermoment, zodat je op alle beelden dezelfde vleugelhouding zag. Met acht beelden per seconde heb je meer kans op een goede reeks.

Hoeveel soorten heb je in Limburg?

Justin Jansen hield het bij, en ik heb met iets van 285 soorten de langste lijst. Binnen de provincie ben ik wel een beetje een twitcheer. Niet dat ik nou meteen Noord-Limburg insjees, want de meeste soorten heb ik te danken aan mijn eigen vogelaarsactiviteiten. Maar als zich de kans voordoet om een nieuwe soort te scoren, zal ik dat niet nalaten.

Wat heb je voor SOVON gedaan?

PTT, 10 jaar lang. Broedvogelonderzoek. De winter- en trekvogelatlas, al weer lang geleden. Dat was wat veel jonge vogelaars wel aansprak: lekker vogelen, lekker strepen. Voor veel van mijn bloedfanatieke generatiegenoten was dat een mooi project. De gebiedskaarten gingen rond om gaten te vullen, het was geweldig. En ik ben al jarenlang districtcoördinator BSP-niet-broedvogels. Ik doe dat vooral uit naam van ons vogelarchief. Mensen sturen ons de leuke losse dingen en ik sluis ze door naar SOVON.

Deed je mee aan de laatste broedvogelatlas?

Ik heb me er voor opgegeven, een paar rondjes gedaan, maar het niet afgemaakt. Ik wilde de verplichting niet meer op mijn nek hebben. Vergeet niet dat ik acht jaar met dat boek bezig ben geweest. En de nodige jaren daarvoor, inclusief het op-

bouwen en beheren van dat gigantische archief. Dat is een substantieel deel van mijn leven. Ik had meer dan genoeg grote projecten gedaan.

Zijn SOVON-projecten te ingewikkeld?

Die heel moeilijke SOVON-projecten schrijven beginnende vogelaars waarschijnlijk af. Ook in Limburg heb je een gat, er is sprake van een generatiekloof. We hebben een beperkt aantal jonge honden rondlopen. Dat talent moet je koesteren en proberen binnenboord te houden. Er zijn nu bijvoorbeeld twee jongens die me erg doen denken aan Ruud Foppen en mijzelf in onze jeugd. Wij werden fanatiek door onze ontmoeting, de wereld werd er veel groter door. Prachtig als zoiets dertig jaar later eigenlijk weer plaatsvindt. Alleen, hun contact ontstond via e-mail. Het grappige is dat een van die jongens het neefje van Ruud Foppen is. Zo lijkt de geschiedenis zich te herhalen, ontroerend bijna. Het is toch zorgwekkend hoe slecht de jonge generatie vertegenwoordigd is. De kunst is om laagdrempelige dingen in te bouwen in het SOVON-werk. Wij werken sinds kort fanatiek samen met waarneming.nl, waarmee je die jonge honden wél binnenhaalt. Tot voor kort deden we ons archief zelf, maar nu doen we het via die site. Het is zo leuk, zo laagdrempelig. En ik zie allemaal nieuwe namen verschijnen. Duizend procent winst, vind ik. En je kunt invoeren wat je zelf leuk vindt.

SOVON koppelen aan waarneming.nl?

Tuurlijk, direct. Volgens mij hadden ze dat ook al willen doen. Het is echt een heel mooi systeem. Er zitten google-maps achter, route-beschrijvingen, je kunt alle soorten die in een bepaald gebied zijn gezien op een rijtje zetten. Het levert veel waardevolle gegevens op. En het is on line, een groot voordeel. Het kost je betrekkelijk weinig, een server, een database. SOVON zou zoiets moeten omarmen. Je kunt mensen altijd nog vragen om meer gericht te kijken, maar je moet er in elk geval voor uitkijken dat je het wiel niet voor de tweede keer wilt uitvinden. En met de controle op rare waarnemingen gaat het ook steeds beter. Je kunt zo zelf invloed hebben op de kwaliteit van hun database. If you can't beat them....

IJseend, Lauwersoog 6-11-2006 Foto: Rein Hofman

IJseend en Grauwe Gors nieuw in het BSP: wat weten we en wat nog niet?

Sinds de start van het Bijzonder Soorten Project niet-broedvogels (BSP) is de soortenlijst geleidelijk gegroeid. Op 1 januari 1989 stonden 56 soorten op de lijst, op dit moment zijn dat er exact 100 (exclusief Ooievaar en Grote Kruisbek waarvan we alleen waarnemingen uit resp. 1989-2003 en 1993-2001 verzamelen). Op 1 januari 2007 zijn maar liefst vijf nieuwe soorten aan de lijst toegevoegd. Van twee nieuwe soorten laten we hieronder zien dat het samenvoegen van verschillende databases al een redelijke indruk geeft van het voorkomen, maar dat nog lang niet alles bekend is.

Vijf nieuwe BSP-soorten

In een vorige SOVON-Nieuws (2006-3) was al te lezen dat Zwarte Zeekoet vanaf 1 januari 2007 niet meer door de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA) beoordeeld wordt en dat ook de uitstervende Kuifleeuwerik nieuw op de BSP-lijst is. In januari heeft de CDNA besloten ook Kleinst Waterhoen van de beoordeellijst af te halen (omdat er, inclusief jongen, vanaf 1980 meer dan 50 vogels in ons land waargenomen zijn; N. van Duivendijk). De andere twee soorten die zijn toegevoegd aan de BSP-lijst zijn IJseend en Grauwe Gors. Voor de drie schaarse soorten, IJseend, Kuifleeuwerik en Grauwe Gors, geldt dat waarnemingen vanaf 1 januari 1989 welkom zijn. Dus: geef ze door via www.sovon.nl of zet ze op formulier!

Losse waarnemingen

Om een indruk te krijgen van het voorkomen van IJseend en Grauwe Gors hebben we waarnemingen gecombineerd van verschillende websites: Waarneming.nl, DutchBirding.nl (Dutch Birding Association) en Trektellen.nl. Waarnemingen die binnen het BSP binnenkwamen (hoewel de soorten nog niet op de lijst stonden, werden ze soms wel gemeld!) zijn eveneens opgenomen. IJseenden waargenomen tijdens de landelijke watervogeltellingen zijn buiten beschouwing gelaten bij het bepalen van het seizoenspatroon, omdat dit een vertekend beeld zou geven (piekjes rond het midden van de maand), maar wel gebruikt voor de verspreidingskaart.

IJseend: fraaie wintergast uit het hoge noorden

De precieze herkomstgebieden van IJseenden zijn onbekend. De soort broedt circumpolair en bereikt in ons land de zuidgrens van zijn overwinteringsgebied. Vermaard is de Oostzee met zijn 4 miljoen overwinteraars.

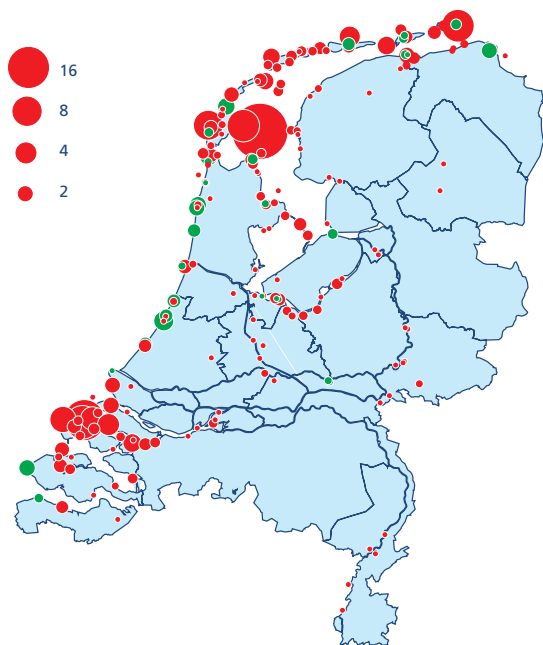
Van de 1749 Nederlandse waarnemingen heeft 12,1% betrekking op trekkers. Omdat

Watervogeltellingen (alleen pleisterende vogels) en Trektellen.nl (alleen trekkers) dit aandeel sterk beïnvloeden, is het waarschijnlijk beter een percentage te berekenen over de andere bronnen (6,9% trekkers). De belangrijkste pleisterplaatsen zijn de westelijke Waddenzee en de Voordelta (Brouwersdam en omgeving) (figuur 1). Langs de Hollandse Kust worden vrijwel alleen trekkers gemeld, in het binnenland is de soort zeldzaam en gaat het meest om solitaire vogels in het IJsselmeergebied, de Randmeren en de Grote Rivieren.

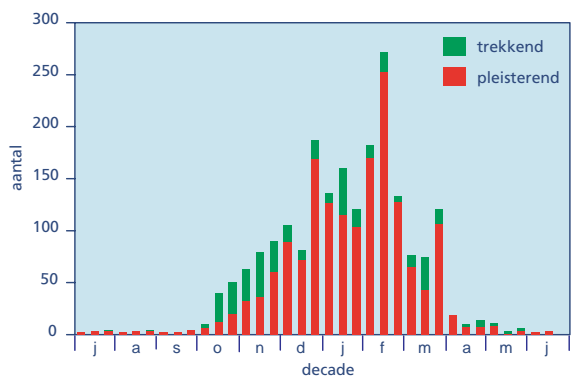
Tussen begin oktober en eind december bouwt de winterpopulatie zich op en worden (vooral in oktober-november) relatief veel trekkers gemeld. Na februari vindt de terugtrek plaats, en van april tot en met september worden zelden IJseenden in ons land waargenomen (figuur 2).

Fraaie groepen pleisteraars zijn - meest tijdens watervogeltellingen - gemeld op het open water van de westelijke Waddenzee (210 op 29 december 1995 halverwege de Afsluitdijk, 122 op 12 februari 2004 ter hoogte van Oosterend, Texel), nabij Rottumeroog (78 op 20 december 1994) en in de Noordzee voor de Brouwersdam (65 in twee groepen op 27 maart 1989 en 52 op 10 januari 2004). Meer dan 10 trekkers per teldag is een zeldzaamheid (o.a. 17 op 14 maart 2004 langs Texel, 12 op 19 februari 2005 langs Camperduin).

Zoals bij alle eendensoorten zijn (adulte) mannetjes IJseend fraaier getekend dan vrouwtjes, al was het alleen al vanwege de lange staart en tweekleurige snavel. Het optellen van het maximum aantal mannen en vrouwen per atlasblok geeft 185 mannen en 191 vrouwen (49,2% man). Indien alleen meldingen worden genomen waarbij zowel mannen als vrouwen zijn opgegeven, is de verdeling nagenoeg eender (51,4% man van 173 ex.). Wanneer echter alle vogels in de database worden opgeteld (ook de dubbele), ontstaat een mannenoverschot (66,5% man van 844 ex.). Het lijkt erop dat evenveel man-

Figuur 1. Verspreiding van IJseend in 1992/93 - 2006/07 (juli t/m juni). Bronnen: Waarneming.nl, DutchBirding.nl, Trektellen.nl, BSP en watervogeltellingen SOVON. Rood: ter plaatse; groen: trekkend (gemiddeld seizoensmaximum per atlasblok).

Figuur 2. Seizoenspatroon van IJseend met aantal pleisteraars (som van het maximum per decade per atlasblok) en trekkers. Bronnen: Waarneming.nl, DutchBirding.nl, Trektellen.nl en BSP (1992/93 - 2006/07).

BSP contactpersonen

Martin van Leest heeft aangegeven te moeten stoppen als contactpersoon van het Bijzondere Soorten Project (BSP) niet-broedvogels in District 15 (Brabant-West). Martin, heel hartelijk dank voor je inspanningen! Goed nieuws is dat er direct een opvolger is, Hans van der Sanden uit Breda, zodat alle districten voorzien zijn van een regionaal aanspreekpunt. Hans, erg leuk dat je het bent gaan doen en veel plezier in je district. Zie voor een overzicht van de contactpersonen www.sovon.nl (of bijvoorbeeld SOVON-Nieuws 2006-3).

Grauwe Gors. Foto: Rein Hofman

nen als vrouwen ons land aandoen, maar dat mannetjes vaker worden doorgegeven, wellicht omdat ze meer waarnemers trekken.

Grauwe Gors: wintergroepen en trekkers (uit het zuiden?)

Na een decennia-lange afname staat de Grauwe Gors als broedvogel op het randje van uitsterven. De broedpopulatie werd in 1975 geschat op 1200-1250 paren, in 2005 op hooguit 15-20.

Van de in totaal 665 waarnemingen heeft 42,1% betrekking op trekkers. Zonder de data van Trekellen.nl wordt een realistischer percentage berekend (12,9%). De afgelopen vijf jaar zijn de meeste (86%) pleisteraars gemeld uit Zuid-Limburg (figuur 3). In de drie voorgaande decennia werden op meer plaatsen in het binnenland Grauwe Gorzen gemeld (zie bijv. Grote Rivieren). Het gaat weliswaar om een langere periode, maar het aantal waarnemingen is vergelijkbaar (42% pleisteraars) en het geeft daarmee wel enig inzicht in veranderingen in de verspreiding.

Trekkende Grauwe Gorzen zijn in kleine aantallen in het gehele land gemeld. De voorjaarstrek (maart-mei) is veel uitgesprokener dan de najaarstrek (september-november), maar komt grotendeels op het conto van telpost Breskens (figuur 4).

In het voorjaar worden pleisteraars gemeld tot in mei (meestal kortstondig zingende vogels). De meeste pleisterende Grauwe Gorzen zijn in 2002-06 gemeld in Zuid-Limburg bij Sibbe (58%) en Amby-Maastricht (25%). Enkele akkers bij Sibbe zijn in november 2002 ingericht als hamsterreservaat, waarbij graan op een oppervlakte van 175 ha niet wordt geoogst. Deze voedselbronnen voor zaadeters werden snel ontdekt door overwinterende Kneuen, Groenlingen, Geelgorzen en Grauwe Gorzen. In het reservaat werden maximaal 122 Grauwe Gorzen geteld, op 17 februari 2004 (figuur 5; B. van Noorden & R. van Dongen, Provincie Limburg). In sommige winters neemt het aantal vogels van oktober tot februari geleidelijk toe (2002/03, 2003/04) terwijl de gorzen in andere winters (2004/05, 2005/06) al in januari verdwenen waren. De tellingen in de afgelopen winter gaven voor het eerst een piek in januari (77 ex.). Iets westelijker, nabij Amby-Maastricht, ligt een tweede hamsterreservaat en ook hier profiteren Grauwe Gorzen van

het voedselaanbod (o.a. 50 op 3 februari 2005; J. van der Coelen). Buiten deze twee akkergebieden zijn groepen tegenwoordig zeldzaam. Opvallend genoeg zijn er de laatste jaren wel weer meldingen van beide oevers van de Westerschelde, uit gebieden als Saeftinge (8 op 30 november 2004; A. Wieland), Zuidgors bij Ellewoutsdijk (6 op 20 december 2006 en 21 januari 2007; M. Hoekstein) en Paulinaschor bij Terneuzen (18 op 31 januari 2007 en 3 februari 2007, 15 op 10 februari 2007; P. Dhaluin, M. Capello, T. Luiten). Ook 'vroeger', toen de soort er nog broedde, werden er wintergroepen gemeld (figuur 3).

Waar de Limburgse en Zeeuwse wintervogels vandaan komen, is onbekend, maar een Belgische (Noord-Franse?) herkomst ligt voor de hand. In Vlaanderen neemt het aantal broedvogels eveneens af, maar is de populatie toch nog vrij omvangrijk (850-1100 paren in 2000-02), met kernen in het zuidwesten en zuidoosten. De meest zuidoostelijke uitlopers bevinden zich op slechts 15 km van de Limburgse hamsterreservaten (B. van Noorden). In het Rijnland, de Duitse regio die aan Limburg grenst, broedden in 1998-2000 50-100 paren, waarvan slechts een enkeling dicht bij de grens. Ook hier neemt de soort sterk af. Deze vogels zouden vooral in Zuidoost-Frankrijk overwinteren.

Waarom opname in het BSP?

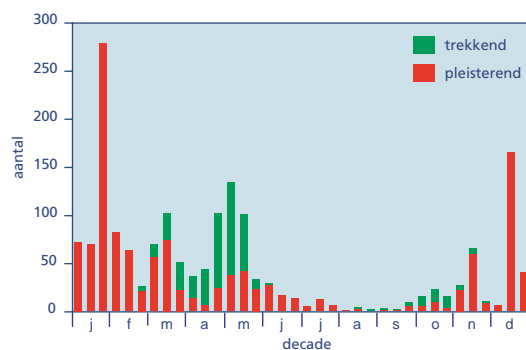
Het samenvoegen van waarnemingen uit verschillende websites geeft al een aardig beeld van het voorkomen van IJseend en Grauwe Gors (en van de derde nieuwe 'schaarse soort', Kuifleeuwerik). Waarom dan toch opname in het BSP?

De belangrijkste reden is dat het beschikbare materiaal het niet toelaat iets te zeggen over de aantalsontwikkeling. Het BSP heeft als voordeel dat er iedere maand een vrij continue stroom waarnemingen binnenkomt waarmee, zo leert de ervaring, (regionale) trends kunnen worden berekend (zie bijvoorbeeld sterke afname van de IJsgors; SOVON-Nieuws 2006-4). Bovendien is de waarneemingsspanning, vergeleken met andere projecten (watervogeltelling, PTT), evenwichtig over het jaar verspreid, wat een realistischer seizoenspatroon oplevert.

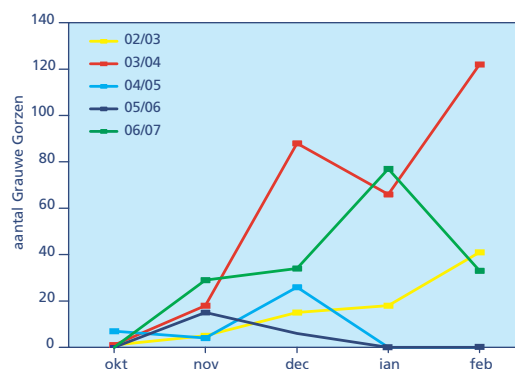
Arjan Boele & Erik van Winden

Figuur 3. Verspreiding van Grauwe Gors. Bronnen als in figuur 2. Blauw: ter plaatse 2002-06; groen: trekkend 2002-06; rood: ter plaatse 1971-2001 (maximum per atlasblok).

Figuur 4. Seizoenspatroon van Grauwe Gors met aantal pleisteraars (som van het maximum per decade per atlasblok) en trekkers. Bronnen als in figuur 2. Tellingen bij Sibbe zijn slechts gedeeltelijk opgenomen (volledige aantallen in figuur 5).

Figuur 5. Aantal Grauwe Gorzen in Hamsterreservaat Sibbe, Zuid-Limburg in 2002/03 - 2006/07. Bron: B. van Noorden & R. van Dongen, Provincie Limburg, afdeling Landelijk Gebied.

CES-mistnet, Ooijse Graaf, 22-07-2005
Foto: Peter Eekelder

Nieuw élan bij het Vogeltrekstation

Sinds de zomer van 2006 waait er een nieuwe wind door het Vogeltrekstation in Heteren. Het wil een modern ingericht expertisecentrum worden dat interactief werkt tussen verzamelaars en gebruikers van gegevens en kennis die verzameld wordt door het ringen van vogels. Om dit te bereiken is een strategische alliantie gesmeed tussen het Nederlands Instituut voor Oecologisch Onderzoek (NIOO), de Ringersvereniging en SOVON. Vanuit de wetenschap, de beleidswereld en recent ook uit volksgezondheids-perspectief bestaat er behoefte aan kennis over vogeltrek, overleving en reproductie. Kennis die alleen met behulp van grootschalig ringonderzoek kan worden vergaard. De belanghebbende partijen worden daarom gevraagd actief aan het functioneren van het Vogeltrekstation bij te dragen. Vrijwilligers vormen een belangrijke spil in het ringonderzoek. Met nieuwe projecten willen we hun geweldige bijdrage aan het gestandaardiseerd verzamelen van gegevens verder uitbouwen. We denken dat hiervoor volop interesse zal zijn, want vogels vangen en ringen is spannend en leuk, ook in projectverband!

100 jaar vogels ringen

Al meer dan 100 jaar lang worden vogels geringsd ten bate van wetenschappelijk onderzoek en natuurbescherming. In Nederland is hiertoe in 1911 het Vogeltrekstation opgericht. Aanvankelijk lag de nadruk op het in kaart brengen van trekwegen en overwinteringsgebieden via terugmeldingen van geringde vogels. Tegenwoordig krijgen belangrijke processen als reproductie, overleving en dispersie eveneens veel aandacht. Daarvoor moeten zeer grote aantallen individueel gemerkte vogels langdurig gevolgd worden. Dat kan door het ringen van vogels. De ontwikkeling van nieuwe statistische technieken om met grote en specifieke databestanden van individueel gemerkte vogels te werken gaat razendsnel, en is uitgegroeid tot een wetenschap op zich.

Daarnaast blijft ook het meer 'klassieke' onderzoek naar de verblijfplaatsen van vogels buiten het broedseizoen en tijdens de trek van onschatbare waarde om de keten van mogelijke oorzaken achter aantalsfluctuaties te verklaren. Zulk onderzoek is met name actueel nu onze leefomgeving snel en ingrijpend verandert en relaties tussen overwinterings-, pleister- en broedgebieden onder druk staan. Via belangrijke internationale verdragen is Nederland gehouden aan het doen van wetenschappelijk onderzoek aan trekkende soorten. Recent is ook weer duidelijk geworden dat up-to-date informa-

tie over vogeltrek van essentieel belang is bij het analyseren van risico's op bijv. de uitbraak van besmettelijke ziekten. Zeker in een land als Nederland, dat op een belangrijk kruispunt van vogeltrekwegen ligt, is de aanwezigheid van een goed functionerend Vogeltrekstation van groot belang! In Nederland worden jaarlijks zo'n 220.000 vogels geringd, waarvan er elk jaar 55.000 worden teruggemeld. Het gegevensbestand omvat nu bijna 6 miljoen geringde vogels. In dat enorme bestand wachten ongetwijfeld nog vele geheimen op ontdekking...

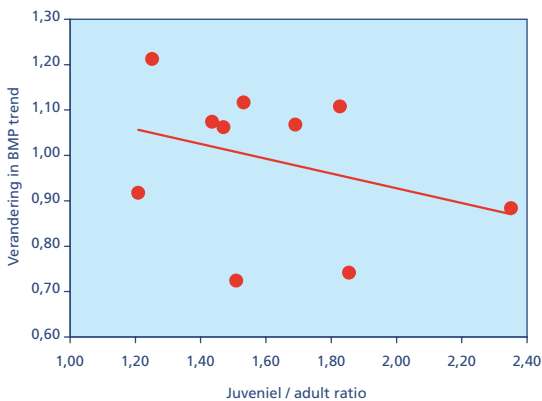
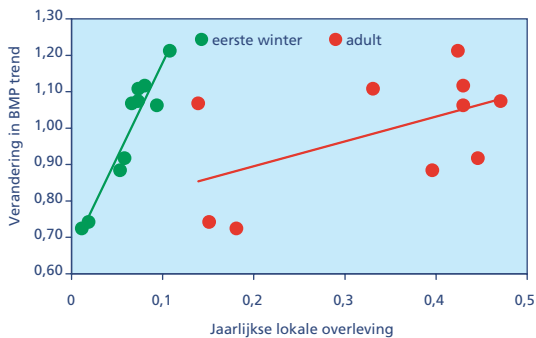
Strategische alliantie

Het NIOO, de Ringersvereniging en SOVON gaan gezamenlijk proberen om een uitgebreide wetenschappelijke en maatschappelijke relevante exploitatie van de ringgegevens te bewerkstelligen. Binnen deze alliantie brengt SOVON haar gegevens over verspreiding en trends van vogels in en spreekt de organisatie het eigen netwerk van contacten aan.

Vanuit de wetenschap, de beleidswereld, en recent ook uit volksgezondheids-perspectief (vogelgriep en andere ziektes) bestaat er behoefte aan kennis over vogeltrek, overleving en reproductie. Deze kennis kan alleen met behulp van grootschalig ringonderzoek worden vergaard. Zonder een goed functionerend Vogeltrekstation is dat niet mogelijk. De drie belanghebbende partijen zien dat gelukkig in, en worden nu gevraagd actief aan het functioneren van het Vogeltrekstation bij te dragen. Ook wordt nagedacht of er op andere manieren financiering is te vinden waardoor het duurzaam en grootschalig ringen van vogels in Nederland behouden kan blijven en zelfs kan worden uitgebreid.

Vrijwilligers

Het Nederlandse ringwerk wordt grotendeels gedragen door vrijwilligers, gewapend met een speciale ringvergunning van het Vogeltrekstation. Hun belangrijkste motivatie, naast het plezier in het vangen en ringen zelf, is het bijdragen aan gegevens voor wetenschappelijk onderzoek en vogelbescherming. Een deel van de vrijwilligers werkt binnen eigen onderzoeksprojecten, een ander deel doet mee aan door het Vogeltrekstation georganiseerde landelijke projecten. Zowel nieuwe projecten als uitbreiding van bestaande projecten kunnen de vrijwilligers meer richting geven. Dat is belangrijk voor de motivatie, maar ook voor de standaardisatie en algemene wetenschappelijke kwaliteit en zeggingskracht van de gegevens. Op die manier kan ook beter op de vragen vanuit

Figuur 1. Veranderingen in de populatiegrootte van de Tjiftjaf in Nederland (BMP) worden voor 90% verklaard door variatie in de overleving tijdens het eerste winterseizoen (terugvangsten in het CES-ring-project), en niet door de overleving in latere jaren of door het reproductiesucces (juveniël/adult ratio in CES-nazomervangsten). Voor een beter begrip van de sterke populatieschommelingen bij deze soort ligt het dus voor de hand om verbanden te onderzoeken tussen de overlevingscijfers en omgevingsvariabelen in het overwinteringsgebied.

Nieuw élan en een (oude) nieuwe naam

De veranderingen bij het Vogeltrekstation hebben geleid tot personele uitbreiding, we hebben het logo opgepoetst en een oude naam in ere hersteld:

De ondertitel 'Centrum voor vogeltrek en -demografie' is misschien een hele mond vol, maar dekt wel de lading goed. Naast vogeltrek willen we immers ook werken met demografische gegevens over vogels: het meten van overleving en reproductie. Het Vogeltrekstation heeft wat ons betreft een kansrijke toekomst!

wetenschap en beleid worden ingegaan. SOVON heeft bewezen grote aantallen vrijwilligers te kunnen mobiliseren voor het doen van monitoring. Deze ervaring zal optimaal worden benut binnen het Vogeltrekstation.

Een regelmatige instroom van jongere ringers is een vereiste om de activiteiten op lange termijn vol te houden, om nieuwe kennis en technieken te verspreiden, en om deelnemers te recruteren voor nieuwe projecten. De afgelopen jaren is door het Vogeltrekstation een terughoudend vergunningenbeleid gevoerd, ingegeven door de beperkte verwerkingscapaciteit. In de toekomst willen we minder restrictief zijn in de uitgifte van vergunningen, maar daarbij wel sturen op ringactiviteiten en soorten. Dat zal geleidelijk gaan gebeuren, naarmate verbeteringen in de automatisering de verwerkingscapaciteit zullen hebben verhoogd.

Een nieuwe Ringatlas

Sinds het verschijnen van Thieme's Vogel-trekatlas van Speek & Speek in 1984 is de hoeveelheid terugmeldingen zevenmaal zo groot geworden. Zowel bij het ornithologisch geïnteresseerde publiek als vanuit het natuurbeleid bestaat er behoefte aan een nieuwe, aantrekkelijke 'Nederlandse atlas van geringde vogels', waarin 100 jaar ringgegevens op moderne wijze worden gepresenteerd. Welnu, die atlas gaat er komen! Een projectgroep geeft de plannen op dit moment vorm en er bestaat nu al grote bereidheid bij diverse partijen een dergelijke uitgave tot stand te brengen. Het boek kan als eyecatcher dienen om het Vogeltrekstation te presenteren en helpen de bekendheid van het Vogeltrekstation, haar gegevens en de mogelijke toepassingen te doen toenemen.

CES een RASpaard!

De projecten CES (Constant Effort Sites) en RAS (Recapturing Adults for Survival) zijn op dit moment de belangrijkste instrumenten om gestandaardiseerde gegevens op te leveren over reproductie en overleving van vogels. In het CES worden op standaardwijze op vaste dagen vogels gevangen met mistnetten, jaar

in jaar uit. Door combinatie van broedvogeltellingen en gegevens over belangrijke populatieprocessen kan een 'Geïntegreerde Populatie Monitoring' worden opgezet. Dit gaat veel verder dan wat we tot nu toe gewend zijn: naast het signaleren van aantalstrends kunnen we ook uitspraken gaan doen over de oorzaken van deze trends. Een mooi voorbeeld vormt de Tjiftjaf. Integratie van gegevens uit CES en het Broedvogel Monitoring Project (BMP) wijst uit dat de jaarlijkse veranderingen in de BMP-trend in Nederland vrijwel volledig worden verklaard door de overleving van jonge vogels in hun eerste winterseizoen. Overleving van oudere vogels en, verassend, het broedsucces, doen er amper toe. Om te begrijpen wat er gebeurt, moeten we gaan kijken naar de overwinteringsgebieden in Spanje, Noord-Afrika en wellicht verder zuidwaarts. Tot nu toe is er nog maar weinig van het CES-materiaal geanalyseerd, en leuke uitkomsten als deze zouden wel eens het topje van een heel interessante ijsberg kunnen vormen. Moeten we nog zeggen dat we meer mensen zoeken die een CES willen beginnen? Het kan ook in de eigen achtertuin!

Henk van der Jeugd & Hans Schekkerman

Kleine Karekiet, CES-plek Ooijse Graaf, 22-07-2005. Foto: Peter Eekelder

Vogelkadavers getest op vogelgriep

Na een betrekkelijk rustige periode nam het aantal nieuwsberichten over het veelbesproken H5N1-vogelgriepvirus sinds de jaarwisseling opnieuw toe. De Wereldgezondheidsorganisatie (World Health Organization) maakte bekend dat er in 2006 wereldwijd 116 mensen zijn geïnfecteerd met een H5N1-virus, en deskundigen waarschuwden herhaaldelijk voor een mogelijke griep-pandemie (www.who.int). Opnieuw werden er uitbraken gemeld onder pluimvee, in eerste instantie in enkele Aziatische en Afrikaanse landen, maar eind januari ook op een tweetal bedrijven in Zuidoost-Hongarije. Kort daarna werd de aandacht verlegd naar een kalkoenbedrijf in Suffolk, Engeland – op minder dan 200 km van de Nederlandse kust – waar kalkoenen eveneens besmet waren geraakt. Vanaf 3 februari 2007 werd in Nederland dan ook wederom een tijdelijke afschermplicht voor pluimvee van kracht. Tal van organisaties spannen zich in om de verspreiding van vogelgriepvirussen in beeld te brengen. SOVON draagt daar ook een steentje aan bij. Afgelopen najaar zijn deel-

nemers aan het kadaveronderzoek gestart met het verzamelen van vogelkadavers die in een laboratorium worden getest op de aanwezigheid van griepvirussen. Het onderzoek richt zich op wilde vogelsoorten met een verhoogd risico op (introduktie en verspreiding van) vogelgriep. Dit zijn zwanen, ganzen, eenden, reigers, futen, steltlopers, meeuwen en Buizerd. De tien meest verzamelde soorten zijn tot dusver Zilvermeeuw (45), Kokmeeuw (37), Grote Mantelmeeuw (30), Wilde Eend (25), Knobbelzwaan (21), Stormmeeuw (13), Houtsnip (13), Wintertaling (10), Bergeend (9) en Eider (8). H5N1 of andere hoogpathogene griepvirussen werden niet aangetroffen.

Deelnemers aan het onderzoek ontvangen van SOVON materialen om kadavers schoon en eenvoudig te vervoeren, alsmede een ont-heffing om dat te doen. Het transport naar het laboratorium wordt door SOVON verzorgd. Eenieder die wil helpen verzamelen is van harte welkom. Om een beter beeld te verkrijgen van doodsoorzaken van wilde vogels (en zoogdieren) kunt u bovendien

waarnemingen invoeren in een database. Deze is te vinden op de website van SOVON (www.sovon.nl) in de rubriek 'snellkoppelingen'. Wilt u meer weten over het kadaveronderzoek of over het invoeren van waarnemingen, neem dan contact op met Roy Slaterus (roy.slaterus@sovon.nl, 06-49390496) of surf naar www.sovon.nl.

Wintertaling, identificatienummer 413159, verzameld op 6 januari 2007 door Leon Kelder op De Kreupel, een eilandje in het IJsselmeer (Foto: Roy Slaterus).

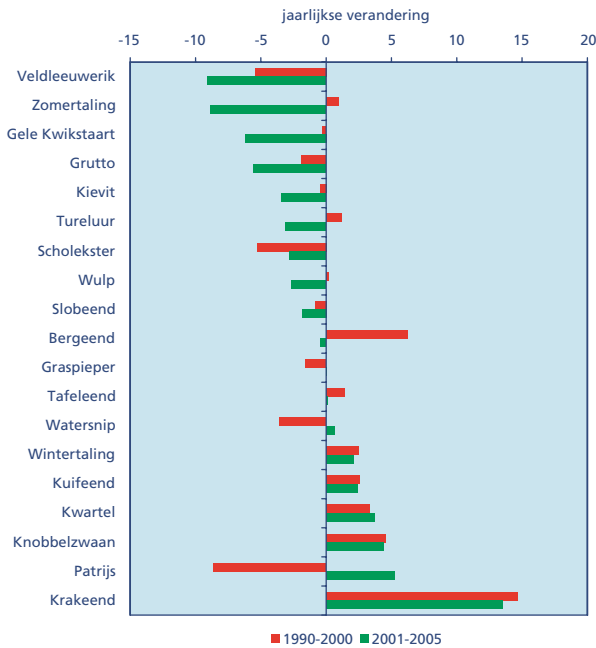

Afname van weidevogels versnelt sinds eeuwwisseling

Weidevogels genieten al jaren een grote maatschappelijke belangstelling, vooral omdat het met de meeste van hen niet goed gaat. Om die reden wordt er veel ondernomen door vrijwilligers, boeren, terreinbeheerders en overheden om de achteruitgang te stoppen. Verlies van de weidevogels heeft gevolgen voor bijna driekwart van ons landoppervlak. Dat op zich is al voldoende reden hier iets aan te doen. Daarnaast heeft ons land ook nog een internationale verantwoordelijkheid voor een aantal soorten, met als bekendste voorbeeld de Grutto.

Helaas lijken alle inspanningen nog niet het gewenste resultaat te hebben.

Figuur 1. Jaarlijkse aantalsverandering (%) van weidevogels in het agrarisch gebied in de jaren negentig en in de afgelopen vijf jaar. Soorten zijn gerangschikt naar de trend in 2001-2005.

(boven) Gele kwik. Foto: Harvey van Diek

Videobewaking nest. Foto: Frank Willems

Recente aantalsontwikkelingen in het agrarisch gebied

Als de trend in het agrarisch gebied in de jaren negentig, gemeten met het Nationale weidevogelmeetnet, wordt vergeleken met die in de laatste vijf jaar blijken veel soorten nog steeds een achteruitgang te vertonen. Een deel van hen gaat nu zelfs nog harder achteruit dan voorheen (fig. 1). De top vijf verliezers in de afgelopen periode zijn Veldleeuwerik, Zomertaling, Gele Kwikstaart, Grutto en Kievit. In de jaren negentig vertoonden de Veldleeuwerik al een sterke afname. Recentelijk is die afname alleen maar versneld. Datzelfde geldt ook voor Grutto en Kievit, zij het dat de afname minder groot is dan bij de Veldleeuwerik. De Zomertaling geeft een trendomslag te zien. Groeide de populatie in de jaren negentig jaarlijks met ca. 1%, nu neemt de soort jaarlijks met bijna 9% af. Over de laatste vijf jaar heeft dit geresulteerd in een afname van 37%. Ook een aantal andere soorten laten een omslag zien van een positieve aantalsontwikkeling in de jaren negentig naar een negatieve in recente jaren, zoals Tureluur, Wulp en Bergeend.

Is er dan helemaal niets positiefs meer te melden over weidevogels? Gelukkig wel. Met name de omslag in aantalsontwikkeling van de Watersnip is verrassend te noemen. In de jaren negentig nam die nog jaarlijks met 3,5% af, terwijl nu een jaarlijkse groei van 0,7% wordt geconstateerd. Helaas heeft die toename op nog slechts een hele kleine populatie betrekking. Ook de Patrijs lijkt de afgelopen vijf jaar goed geboerd te hebben in het agrarisch gebied. Na een gemiddelde afname van 8,5% in de jaren negentig is de soort in de afgelopen vijf jaar jaarlijks met 5% toegenomen. Die toename heeft vooral in 2004 en 2005 plaatsgevonden. Hoe structureel deze ontwikkeling is, is moeilijk te zeggen, laat staan wat de oorzaak zou kunnen zijn. Tenslotte is er nog een groep van soorten die recent een vergelijkbare groei vertonen als in de jaren negentig. Hiertoe behoren Wintertaling, Kuifeend, Kwartel, Knobbelzwaan en Krakeend.

Recente aantalsontwikkelingen in natuurlijke biotopen

De meeste weidevogelsoorten broeden voornamelijk in het agrarisch gebied, maar een deel van de soorten broedt ook in andere biotopen, zoals heides, kwelders, moerassen of duinen. Verschilt de aantalsontwikkeling in het agrarisch gebied van die in natuurgebieden? Om deze vraag te beantwoorden, hebben we de weidevogels in vier groepen onderscheiden, analoog aan de systematiek die wordt gehanteerd in het Programma Beheer: niet-kritische steltlopers (Scholekster en Kievit), kritische steltlopers (Watersnip, Grutto, Wulp en Tureluur), eenden (Bergeend, Krakeend, Wintertaling, Zomertaling, Slobeend, Tafeleend en Kuifeend) en zangvogels (Veldleeuwerik, Graspieper en Gele Kwikstaart). Alle vier de groepen vertonen binnen Nederland recent een versnelling van de afname, dan wel een minder sterke toename in de laatste vijf jaar ten opzichte van de periode daarvoor (fig. 2). Voor alle vier de groepen geldt tevens dat de ontwikkelingen in de jaren negentig in het niet-agrarisch gebied minder gunstig waren dan in het agrarisch gebied. Scholekster, Kievit en de kritische steltlopers kenden een sterke afname in het niet-agrarisch gebied. Ook in het agrarisch gebied gingen deze soorten achteruit, maar het tempo waarin de kritische weidevogels afnamen lag beduidend lager. Veel van de gehanteerde beschermingsmaatregelen zijn op die laatste groep gericht en dat heeft hier mogelijk aan bijgedragen. De afname bij Scholekster en Kievit komt voor een belangrijk deel op het conto van de Scholekster. Deze soort gaat met rasse schreden achteruit, maar de indruk bestaat dat agrarische verliezen bij deze soort een minder belangrijke rol spelen. Ook de Scholeksters op de kwelders doen het niet geweldig en het lijkt niet onaannemelijk dat in dit geval de overleving in de winter een belangrijke rol speelt in de aantalsveranderingen. Zangvogels doen het ronduit slecht tegenwoordig, zowel in als buiten het agrarisch gebied. De jaarlijkse afname bedraagt in beide gebieden ca. 5%. Dit komt vooral door de Veldleeuwerik en de

Gele Kwikstaart. De Graspieper laat recent juist een lichte toename zien en dan vooral buiten het agrarisch gebied, waar de soort in de laatste vijf jaar jaarlijks met bijna 3% is toegenomen. De Gele Kwikstaart gaat daar juist het sterkst achteruit met jaarlijks ongeveer 11%, terwijl de Veldleeuwerik het meest heeft te verduren in het agrarische gebied met een jaarlijkse afname van ruim 9%. Alleen de eenden doen het als groep nog redelijk, maar de groei uit de jaren negentig is inmiddels behoorlijk afgezwakt en dat komt vooral door ontwikkelingen buiten het agrarisch gebied. Daar nemen de eenden jaarlijks met ruim 2% af, terwijl ze in het agrarisch gebied nog met 1% toenemen.

Regionale verschillen

In het Weidevogelmeetnet kunnen regionale verschillen worden bepaald voor de negen zogenaamde inrichtingssoorten (Slobeend, Kuifeend, Scholekster, Kievit, Grutto, Tureluur, Veldleeuwerik, Graspieper en Gele Kwikstaart). Er zijn drie regio's onderscheiden: Noord, West en Oost. Gerekend over de periode 1990-2005 is de jaarlijkse afname in Noord-Nederland het sterkst met bijna 2%. West- en Oost-Nederland vertonen in die periode een afname met 1,25%. Ook de indexen laten zien dat er in het verloop van de aantallen grote regionale verschillen bestaan (fig. 3). Sinds 1992 schommelen de indexwaarden van Oost-Nederland globaal tussen de 85 en 90. West-Nederland laat tot 2000 een sterke toename zien, maar zakt daarna terug tot waarden die vergelijkbaar zijn met de start van de metingen in 1990. Noord-Nederland kende aan het begin van de meetreeks net als Oost-Nederland een terugval, maar in tegenstelling tot Oost-Nederland wisten de aantallen zich vervolgens enigszins te herstellen. Maar ook in Noord-Nederland gingen de aantallen vanaf 2000 sterk achteruit. Het gevolg is dan ook dat de jaarlijkse afname gerekend over de laatste vijf jaar in Noord-Nederland ruim 4,5% bedroeg en in West-Nederland zelfs bijna 6%. Aangezien beide regio's de belangrijkste weidevogelgebieden van Nederland herbergen, zien we dat ook de trend voor agrarisch Nederland een vergelijkbare afname laat zien.

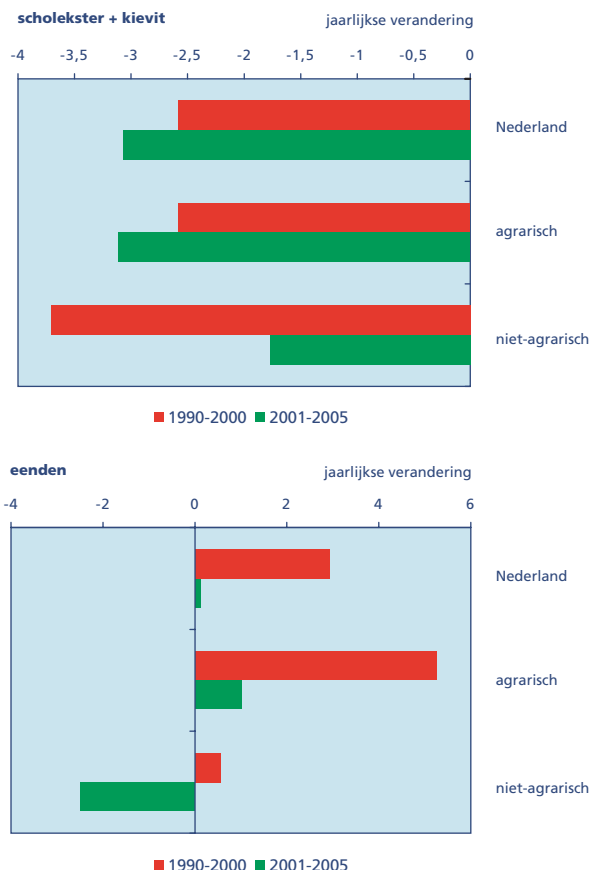
Complexe oorzaken

In 2005 en 2006 zijn de uitkomsten van twee grote onderzoeksprojecten bekend geworden. Eén project onderzocht de effectiviteit van mozaïekbeheer op het broedsucces van Grutto's in het project Nederland-Gruttoland (NL-GL). Ondanks alle maatregelen die

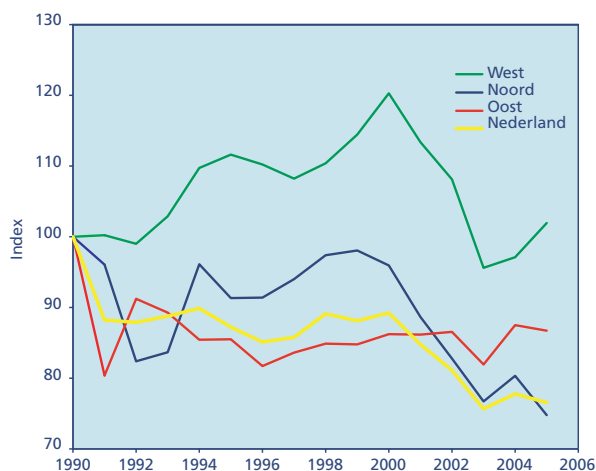
moesten leiden tot een verbetering van de kuikenoverleving door het creëren van voldoende 'kuikenland' in NL-GL, bleef die achter bij wat nodig is. Tegelijk bleek wel dat meer 'kuikenland' resulteerde in een hogere kuikenoverleving, dus het mechanisme werkt wel degelijk. In de jaren negentig was de hoeveelheid 'kuikenland' zoals gehanteerd in NL-GL nog voldoende voor de benodigde kuikenoverleving, maar inmiddels niet meer. De meest logische verklaring voor dit verschil is een verandering in de kwaliteit van het 'kuikenland'. Een grutfamilie heeft tegenwoordig misschien wel anderhalf keer zo veel 'kuikenland' nodig als tien jaar geleden voor het opgroeien van de jongen. Een tweede project onderzocht de invloed van predatie op de aantalsontwikkeling van weidevogels. Hieruit bleek onder meer dat een breed spectrum van predators bij de predatie van weidevogels betrokken is, waarbij zoogdieren vooral eieren eten en vogels vooral kuikens. De betekenis van predatie voor weidevogels werd onderzocht door in de berekening van het broedsucces de verliesoorzaken een voor een uit te sluiten en de uitkomst hiervan te vergelijken met de gemeten waarden (fig. 4). In de meeste gebieden leidde de 'virtuele' uitsluiting van kuikenpredatie (vooral door vogels) tot het grootste effect. In totaal zijn er maar liefst elf vogelsoorten (en vier zoogdiersoorten) geïdentificeerd als predator van kuikens. Naast ethische bezwaren is uitsluiting van predatie door vogels praktisch onmogelijk, want in tegenstelling tot zoogdieren zijn vogels veel minder plaatsgebonden. Bestrijding is dan al snel dweilen met de kraan open. Een meer structurele aanpak is het landschap zo inrichten dat het minder aantrekkelijk wordt voor predators. Predatie van eieren had in de meeste gevallen vergelijkbare effecten als andere verliesfactoren (bv. agrarische werkzaamheden). In slechts een enkel gebied resulteerde het uitsluiten van één verliesfactor in het stoppen van de populatie-afname. In bijna alle gebieden moeten meerdere verliesfactoren tegelijk worden uitgesloten wil de aantalsafname worden beëindigd. Het uitsluiten van alle andere verliesfactoren dan predatie leidde in sommige gebieden eveneens tot een stabilisering van de populatie. De conclusie is dan ook gerechtvaardigd dat predatie vooral een probleem vormt in combinatie met de andere factoren die het leven voor weidevogels in ons moderne agrarische landschap steeds moeilijker maken. Weidevogelbeheer kan daarom alleen succesvol zijn als alle beperkende factoren in een gebied tegelijk worden aangepakt. Kortom,

Patrijs, Meers 13-5-2004. Foto: Ran Schols

Het nationale weidevogelmeetnet is een samenwerkingsverband tussen het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), SOVON Vogelonderzoek Nederland en de provincies. Het maakt deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring en wordt financieel mogelijk gemaakt door DK-LNV.

Figuur 2. Jaarlijkse aantalverandering (%) van een aantal soortgroepen in Nederland, in het agrarisch gebied en in de overige biotopen, zowel in de jaren negentig als in de afgelopen vijf jaar.

Figuur 3. Gemiddelde indexen van de negen inrichtingssoorten uit het Weidevogelmeetnet in het agrarisch gebied van Nederland en in drie regio's. West wordt gevormd door de fysisch-geografische regio's Zeeklei-Zuid en Laagveen-West, Noord door Zeeklei-Noord en Laagveen-Noord en Oost door Zandgronden en het Rivierengebied.

Bronnen:

Teunissen W.A., Schekkerman H. & Willems F. 2005. Predatie bij weidevogels. Op zoek naar de mogelijke effecten van predatie op de weidevogelstand. SOVON-onderzoeksrapport 2005/11, Alterra-rapport 1292.
 Schekkerman H., Teunissen W. & Oosterveld E. 2005. Resultaatonderzoek Nederland Gruttoland; broedsucces van Grutto's in beheersmozaïeken in vergelijking met gangbaar agrarisch graslandgebruik. Alterra-rapport 1291, SOVON-onderzoeksrapport 2005/10.

Grutto. Foto: Harvey van Diek

intensief maatwerk op gebiedsniveau, en op meerdere fronten tegelijk.

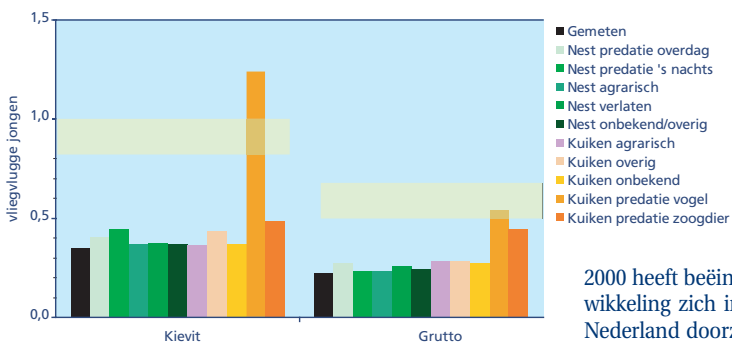
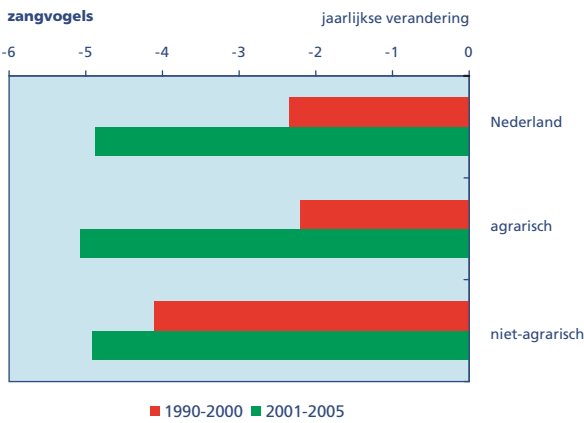
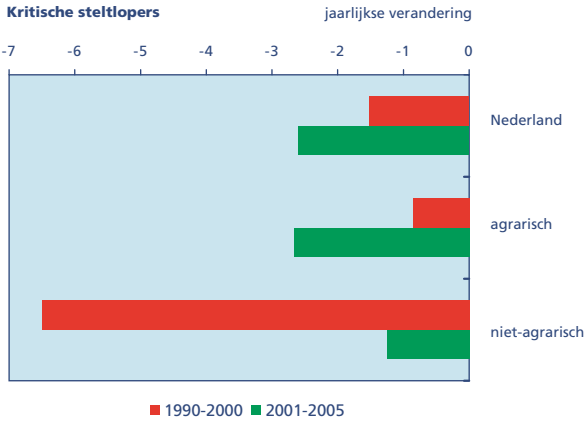
Toekomst

Inzichten uit deze en andere onderzoeken hebben al in 2006 geleid tot een andere aanpak in het weidevogelbeheer. Het project Nederland-Gruttoland is opgeschaald. In een groter gebied dan voorheen worden nu afspraken met boeren gemaakt en worden ook lokale terreinbeheerders betrokken bij het beheer. Het aandeel 'kuikenland' is bovendien vergroot. De Rijksoverheid heeft grootse plannen ten aanzien van de weidevogels. De achteruitgang van de weidevogels moet in 2010 zijn gestopt en er moet 30.000 ha weidevogelland komen voor zeer kritische soorten als Kemphaan en Watersnip. Daarnaast moet er ook nog eens 250.000 ha komen voor kritische weidevogels als Grutto en Tureluur. Daarbij wordt nadrukkelijk gedacht aan een aantal grote leefgebieden, waarbinnen een geïntegreerde aanpak van de problematiek wordt gehanteerd. Deze aanpak is onlangs nog bevestigd door minister Veerman in een toespraak voor BoerenNatuur: "In die leefgebieden zal goed gekeken worden naar de effectiviteit van de maatregelen en ook de continuïteit in beheer wordt goed in de gaten gehouden. Nestbescherming alleen is niet voldoende. Als er bijvoorbeeld rond het weiland struiken en bomen staan waarin roofvogels zitten, kan het snel gebeurd zijn met de pullen. Maar roofvogels afschieten is geen optie. Er zal meer en intensiever moeten worden samen-

gewerkt tussen natuurbeheerders onderling, agrariërs en overheden. Tot slot zal er meer geld en aandacht gedirigeerd worden naar de plekken waar de meeste kansen liggen." De weidevogels zelf vertoonden een opleving in 2004 die de afname sinds 2000 heeft beëindigd (fig. 3). Hoewel die ontwikkeling zich in 2005 alleen maar in West-Nederland doorzette, zijn de signalen uit het seizoen 2006 wederom hoopgevend. Voor de meeste weidevogels waren de omstandigheden behoorlijk goed en vooral de steltlopers lijken een, in vergelijking met voorgaande jaren, redelijk tot goed broedsucces te hebben gehad. Hopelijk kan dat de ontwikkeling die in West-Nederland is ingezet verder ondersteunen.

2000 heeft beëindigd (fig. 3). Hoewel die ontwikkeling zich in 2005 alleen maar in West-Nederland doorzette, zijn de signalen uit het seizoen 2006 wederom hoopgevend. Voor de meeste weidevogels waren de omstandigheden behoorlijk goed en vooral de steltlopers lijken een, in vergelijking met voorgaande jaren, redelijk tot goed broedsucces te hebben gehad. Hopelijk kan dat de ontwikkeling die in West-Nederland is ingezet verder ondersteunen.

Wolf Teunissen

Figuur 4. Het effect van het uitsluiten van een verliesoorzaak in de nest- of kuikenfase op het broedsucces (vliegvlugge jongen per paar). De horizontale balken geven het niveau aan waarbinnen het broedsucces moet liggen voor een stabiele populatie. 'Gemeten' is het niveau zoals vastgesteld in de onderzoeksgebieden. In de meeste gevallen levert het weghalen van één verliesoorzaak nauwelijks winst op voor het broedsucces. Afzonderlijke gebieden verschillen onderling bovendien sterk in het effect dat het uitsluiten van één verliesoorzaak kan hebben.

Middelste Bonte Specht rukt op (tot bij SOVON-kantoor)

Het SOVON-kantoor ligt op de beboste stuwwal ten oosten van Nijmegen. Tijdens pauzes omhoog turend naar de fraaie oude eiken werd regelmatig gemijmerd over de Middelste Bonte Specht. Hier moest die toch kunnen zitten...

Immers, de Middelste Bonte heeft afgelopen jaren een enorme sprong voorwaarts in Limburg gemaakt, rukt op in Twente en wordt ook in Noord-Brabant steeds meer gemeld. Gerichte zoekacties in het Nijmeegse leverden echter niets op, totdat een lokale actieveling in januari op een roepende vogel stuitte, op slechts een paar honderd meter van het kantoor. Sindsdien worden regelmatig 1-2 ex. gezien.

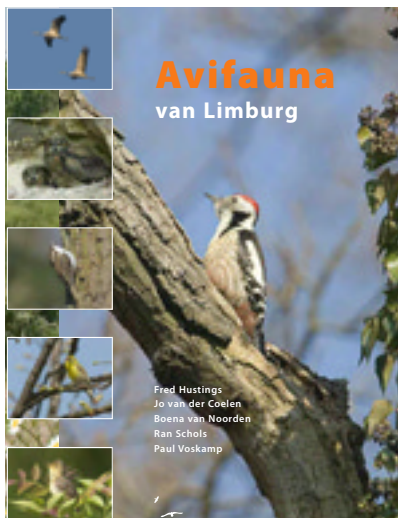
In 2006 werden in totaal liefst 130 territoria doorgegeven. Ter vergelijking: ten tijde van de laatste broedvogelatlas (1998-2000) waren er slechts 10-15 territoria in Nederland bekend. Volgens de eerste berichten zijn er dit jaar alweer nieuwe plekken bezet, inclusief deze dus van de Nijmeegse stuwwal. Speciale attentie voor oude loofbossen kan dit voorjaar dus lonen. Bedenk wel dat Middelste Bonte Spechten lastig te vinden zijn, al kunnen ze ook behoorlijk luidruchtig zijn (klagende balts en drukke 'kwiek-kwiek' roepjes).

De komende maanden zullen er tussen de middag opvallend veel SOVON'ers in het bos te vinden zijn...

Middelste Bonte Specht, Beek-Ubbergen, februari 2007. Foto: Harvey van Diek

Recent verschenen

Avifauna van Limburg

Dat is flink werken, om deze kolos in één ruk uit te lezen... De 720 pagina's en 2,9 kilo omvattende avifauna, half december uitgekomen, gaat hopelijk een inspiratiebron voor andere provincies of regio's vormen. De vijf auteurs hebben nauwgezet gebruik gemaakt van alles wat ze konden vinden over zowel broedvogels (gegevens van de Provincie en vrijwilligers) als niet-broedvogels (Vogelarchief Limburg, Ringcentrale, trekellingen, watervogeltellingen, enzovoort). Zoals ze zelf voor ogen hadden toen ze in 1998 met dit omvangrijke project begonnen, is hiermee een actueel en degelijk overzicht afgeleverd dat goed laat zien wat bekend is over het voorkomen van vogels in Limburg, maar ook wat nog bestudeerd moet worden. Tachtig jaar na de eerste klassieke publicatie van P. A. Hens en 40 jaar na diens laatste samenvatting, ligt er nu weer een nieuw overzicht van Limburg. Besprekingen per soort vormen de hoofdmoot, maar er is ook plaats ingeruimd voor geschiedenis, materiaal en methode, landschappen, vogelbiotopen en de plaats van Limburg binnen de Nederlandse avifauna. Ondanks de veelheid aan informatie in de kleine lettertjes, is het geheel goed leesbaar gehouden. De fraaie vormgeving draagt hieraan in niet geringe mate bij, en de honderden (vrijwel unaniem in Limburg geschoten en goed gedocumenteerde) foto's verdienen een eervolle vermelding.

Avifauna van Limburg (auteurs: F. Hustings, J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp; ISBN 978-90-74508-13-1) is een uitgave van de Stichting Natuurpublicaties Limburg te Roermond, gelieerd aan het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Het boek kost in de boekhandel € 45,- en is ook te bestellen door overmaking van € 52,50 (inclusief verzendkosten) op giro-

nummer 429851 van het Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap te Melick o.v.v. 'Avifauna'. Vergeet niet uw adres, postcode en woonplaats te vermelden! Kijk ook op www.nhgl.nl/publicaties.

Twirre, natuur in Fryslân

In december verscheen jaargang 17 nr. 4 met onder andere een artikel over de Tapuiten van Ameland die zowel in 2005 (Jaar van) als in 2006 intensief gemonitord werden. Verder qua vogels een artikel over ruiende Grote Canadese Ganzen in Noord-Nederland en de broedende "Brandjes" van de Jan Durks Polder in 2006.

Meer is te vinden op de website van het blad: www.twirre.info.

Wild Goose Dilemmas

Niet alleen mensen worden met dilemmas geconfronteerd. Ook dieren moeten, om succesvol te zijn, permanent keuzes maken. Wat is het beste gebied om te broeden, overwinteren of om op te vetten? Wat is het beste voedsel en hoe vind ik de beste partner? **Wild Goose Dilemmas** laat op indrukwekkende wijze zien op welke wijze Brandganzen met deze dilemmas omgaan en wat de consequenties van de verschillende keuzes zijn. Veel van de gepresenteerde informatie was eerder alleen beschikbaar in wetenschappelijke publicaties, maar is nu op toegankelijke wijze samengevat in een degelijk vormgegeven boek. Ganzentellers en andere geïnteresseerden zullen hier veel van hun gading vinden.

Jeff Black, Jouke Prop & Kjell Larsson. Wild goose dilemmas. Branta Press, Groningen ISBN 978-90-811501-1-8, 254 blz. Prijs € 27,- info@brantapress.nl.

In de tuin onder de pannen (CD)

Henk Meeuwssen is gefascineerd door natuurgeluiden, vooral als er in geen velden of wegen mensen te bekennen zijn. Opnames maken rond huizen en boerderijen is dan geen voor de hand liggende keuze. Uit ervaring weet Henk echter dat het ook daar stil kan zijn. Alle opnames voor 'In de tuin onder pannen' zijn dan ook gemaakt binnen een straal van 25 m van de bewoonde wereld.

Vier jaar lang, van 2003 tot en met 2006, zijn opnames gemaakt in de bebouwde uithoeken van Friesland, Drenthe, Groningen, Overijssel en Gelderland (Veluwe). De mooiste minuten zijn zorgvuldig geselecteerd, gearrangeerd en op CD gezet. In het begeleidende boekje wordt uit de doeken gedaan wat er te horen is.

De CD telt 24 tracks en duurt ruim 79 minuten. Kosten: € 16,00 (excl. verzendkosten). Kijk voor verkoopadressen op www.natuurgeluiden.nl. Bestellen kan ook. Maak € 18,00 (incl. verzendkosten) over op girorekening 8547404 t.n.v. Meeuwssen Natuurgeluiden te Wageningen, o.v.v. 'Tuin en pannen', uw postcode en huisnummer.

Pestvogels van Veerman

Dit boek heeft de veelzeggende ondertitel **Kritische kanttekeningen bij de Vogelgriepbestrijding 2003-2006**. De auteur trekt strijdlustig en gewapend met humor en sarcasme in deze 444 pagina's tellende paperback ten strijde tegen de uitwassen van de bio-industrie, opgeklapte hysterie, verborgen agenda's en Haagse vergetelheid. Het boek wordt uitgegeven door Uitgeverij Gopher i.s.m. Bruna voor de prijs van € 21,50 (ISBN 9051794355). Het is te verkrijgen in de boekhandel of te bestellen via www.gopher.nl of www.bruna.nl.

Expositie

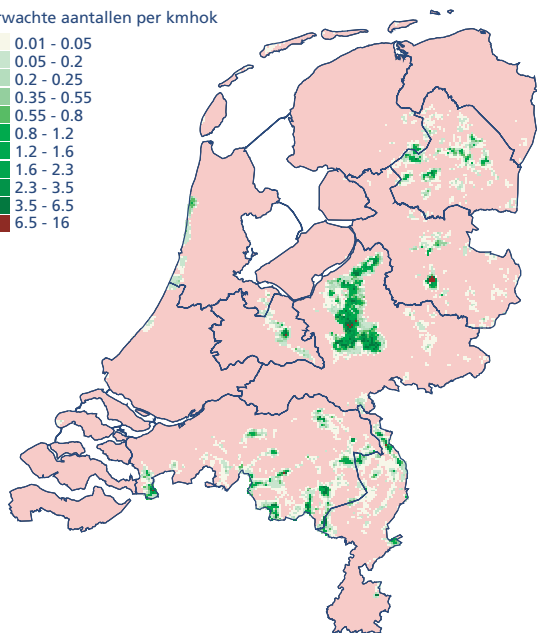
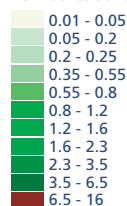
In het Natuurmuseum Nijmegen (Gerard Noodtstraat 121) loopt tot 2 september de uilententoonstelling Bij nacht en ontij. Hier is de foto-expositie **In de ban van de Steenuil** van Pauline van Marle te bezichtigen. Deze markeert de start van een jaar waarin Vogelwerkgroep Nijmegen probeert een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de Steenuil in het eigen werkgebied. De bijzondere, vaak zeer sfeervolle foto's zijn allemaal gemaakt in de uiterwaarden langs de Waal, de Ooijpolder en in de Duffelt. Ze zijn nog te bewonderen tot 24 juni.

2007 Jaar van de Nachtzwaluw

2007 is door SOVON en Vogelbescherming uitgeroepen tot het Jaar van de Nachtzwaluw. De bedoeling is om in dit jaar belangrijke informatie over deze soort te verzamelen en Nederlanders kennis te laten maken met deze bijzondere nachtvoegel. Net als voorgaande jaren kan iedereen bijdragen door gericht in een gebied te tellen of losse waarnemingen door te geven.

Verwachte aantallen per kmhok

Figuur 1. Verwachte aantal broedparen van de Nachtzwaluw per kilometerhok.

Mee op Nachtzwaluw-excursie?

In het Jaar van de Nachtzwaluw willen we zo veel mogelijk mensen kennis laten maken met deze mysterieuze nachtbraker. Zijn ratel klinkt bijna spookachtig en slechts weinigen krijgen de vogel ooit te zien. Vogelwerkgroepen die van plan zijn om komend zomerhalfjaar een (voor iedereen toegankelijke) Nachtzwaluw-excursie te houden, worden verzocht zich te melden. Geef dan de excursiedatum en de naam van contactpersoon door aan harvey.vandiek@sovon.nl. Wij plaatsen dan op de SOVON-site een aankondiging, zodat meer mensen kunnen genieten van de geheimzinnige ratelaar.

Waar en wanneer Nachtzwaluwen?

De Nachtzwaluw is vooral een bewoner van droge zandgronden en dan speciaal half-open heide en schrale bossen met grote kapvlaktes of brede zandpaden. Hét moment om de vogel vast te stellen is in de schemering op een zwoele zomeravond, wanneer de karakteristieke ratel voortgebracht wordt. In ons land broeden de grootste aantallen op de Veluwe, in Noord-Brabant, Limburg en in Salland. De soort is de laatste jaren toegenomen tot 1200-1400 paren.

Doel

Hoewel sommige gebieden jaar in jaar uit op Nachtzwaluwen worden gecontroleerd, ontbreekt een actueel vlakdekkend overzicht. Daarom zijn we speciaal op zoek naar informatie uit gebieden die de laatste jaren niet meer onderzocht zijn. Hiermee, en door aanvullend professioneel onderzoek, willen we te weten komen waardoor het voorkomen wordt bepaald. Waarom is de Nachtzwaluw in sommige gebieden recent zo toegenomen? Essentiële informatie voor bescherming van de soort.

Gebieden

Om de nachtzwaluwenkaart volledig te kunnen invullen, zullen alle voor de soort geschikte terreinen geïnventariseerd moeten worden. Hiervoor is een kaart van Nederland gemaakt waarop alle potentieel geschikte terreinen zijn aangegeven (zie figuur links). Een deel van deze gebieden wordt al jaarlijks geteld, voor de rest zoeken we tellers die volgens aangegeven richtlijnen willen inventariseren.

Waarnemingen

Aan tellers wordt gevraagd om het uitgekoken gebied tweemaal tussen half mei en eind augustus in de avondschemer te bezoeken. Kies hiervoor een rustige avond uit met niet te lage temperaturen. De zangpiek kan kort of lang duren en wat vroeger of later beginnen, afhankelijk van het weer en de bewolking; in het algemeen is de periode van zonsopgang tot 1-2 uren erna het meest geschikt. De locatie van waarnemingen cq. territoria dient exact te worden aangegeven op een kaart. Voor internetgebruikers wordt hiervoor een invoersysteem gemaakt op

Nachtzwaluw.
Linksboven bijna vliegvlug jong,
rechtsboven alerte oudervogel.
Foto's: Harvey van Diek

onze website. Daarnaast wordt informatie gevraagd over het biotoop, en zo mogelijk, het terreingebruik.

Naast dit systematische onderdeel is het ook mogelijk om via internet alle losse waarnemingen, binnen of buiten de broedgebieden, door te geven.

Kijk ook op www.sovon.nl voor instructies.

Deelname

Op de website kunnen tellers vanaf maart aangeven in welk(e) kilometerhok(ken) ze willen tellen. Dit kan ook lopen via de districtscoördinatoren, die een belangrijke rol spelen bij de uiteindelijke verdeling van de telgebieden. Voor algemene informatie kunt u contact opnemen met Joost van Bruggen Joost.vanbruggen@sovon.nl, tel 024-6848141.

André van Kleunen & Henk Sierdsema

Wat doen de Kwartelkoningen in 2007?

Ook dit seizoen zijn er weer twee landelijke kwartelkoningtellingen gepland, te weten op 1 en 2 juni en op 22 en 23 juni (telkens de nacht van vrijdag op zaterdag, of zaterdag op zondag). In de loop van mei volgt een verdere aankondiging. Kijk voor meer informatie op www.kwartelkoning.nl of neem contact op met Jan Schoppers (jan.schoppers@sovon.nl of 024-6848217).

Limosa

In Limosa 79-4 (februari 2007)

- **Trekkende Purperreigers** zijn een bijzonder fenomeen. Trektellers in Ridderkerk ontdekten bij toeval avondtrek van deze soort, en gaan in dit artikel in op doortrekpatronen en trekgedrag in 2002-2005. Jaarlijks passeerden gemiddeld meer dan 550 individuen.
- **Mediterrane soorten** rukken op. Een tweeluik over broedende Bijeneters in Nederland gaat in op de historie van de soort als broedvogel in Nederland en beschrijft een actueel broedgeval in Zuid-Holland. Menselijke verstoring blijkt één van de grootste problemen voor succesvolle broedgevallen.
- **Recreatie en broedvogels** in de Amsterdamsche Waterleidingduinen: gaan dat samen? Een analyse van verspreidingsgegevens in een duingebied laat zien welke soorten reageren op de bezoekerintensiteit op de paden.
- **Eerstejaars ganzen** blijven gedurende de eerste winter bij hun ouders en hun aantal wordt vaak gebruikt als indicatie voor het broedsucces. Rui van het eerste winter naar het volwassen kleed vormt daarbij later in het seizoen een potentieel probleem. Gedetailleerde waarnemingen laten zien hoe deze rui verloopt en op welke manier er rekening mee gehouden dient te worden bij leeftijdstellingen in het veld.

Limosa
79.4
2006

Najaarstrek Purperreiger
Broedvogel op recreatie
Broedlands Bijeneters in Nederland
Bijeneters bij Monstert in 2005
Rureerstejaars Kolganzen

Informatie over abonnementen:

Jacob de Vries, Oosterend 10b, 8897 HZ Oosterend, jacobbird@xs4all.nl
Zie ook de combinatie van lidmaatschappen op de bijgesloten flyer over de vernieuwde Limosa.

Insturen van, en informatie over bijdragen voor Limosa:

Rob Vogel, SOVON, Rijksweg 178,
6573 DG Beek-Ubbergen, rob.vogel@sovon.nl

ARAGON Natuurreizen - Spanje

Vogelreizen naar:

Castilië
Doñana
Ebro Delta
Extremadura
Gredos
Mallorca
Picos de Europa
Pyreneeën
Tarifa
Nieuw:
Almeria & Sierra Nevada
Canarische eilanden

Vakantiehuizen

aan de zuidrand
van de
Pyreneeën voor
vogelaars,
wandelaars
en families.

BROCHURE: TEL. 026 - 372 43 44

25 JAAR SPAANSE VOGELS MET KEES WOUTERSEN: WWW.ARAGONNATUUR.COM

Bewaar al uw waarnemingen overzichtelijk bij elkaar
Bekijk in één oogopslag in welk jaar de zwaluw het vroegst arriveerde
Zie met een druk op de knop waar u de meeste soorten gezien hebt

BirdTrack Vogelkijksoftware

Invoer van gebieden
Excursiebeheer
Gebruik met meer
waarnemers
Bevat 10.000 soorten
Opslag foto's
Gebruikersvriendelijk

Bewaren vogelgeluiden
Opslag kaarten van
elk gebied
Analyse met grafieken
Uitvoer naar website
of Excel

Gratis download:

Voor een evaluatieversie of meer info, ga naar
www.birdtrack.nl

Grenzeeloos genieten van
vogels en natuur

Programma 2007

India	16/02 - 03/03
Sallandse Heuvelrug	20/04 - 22/04
Lesbos - a	27/04 - 04/05 vol.
Lesbos - b	04/05 - 11/05 vol.
Terschelling	13/05 - 17/05
Helgoland	- 28/05 *
Brazilië	22/07 - 05/08 *
Tanzania	24/07 - 05/08 vol.

Isla Margarita/Orinocodelta	06/08 - 16/08
Bulgarije	15/09 - 22/09 *
Texel	27/09 - 30/09
Ethiopië	23/10 - 14/11 *
Gambia	09/12 - 20/12 *

*) kleine wijzigingen mogelijk

Voor het programma in 2008 in
voorbereiding: zie onze website

Stichting Vogelreizen
tel: +31(0)26-3723990

info@stichtingvogelreizen.nl
www.stichtingvogelreizen.nl

Design

Schoonheid die men beleeft

De buitengewone vorm van onze EL verrekijkers is niet alleen zichtbaar, maar ook voelbaar. Zo is ons streven naar hoogste innovatie niet alleen een kwestie van de beste beeldkwaliteit, maar ook van ergonomie. De EL verrekijkers zijn dankzij de open greep en hun gewichtsbalans eenvoudig en met één hand te bedienen. Hun perfect compacte vorm, met de natuur als maatstaf, kreeg de „Red Dot Design Award“.

Swarovski Optik Benelux, Verwelkomingsstraat 17, B-1070 Brussel,
Tel. 0800/022 19 63, Fax 0800/022 13 93 (Nederlandse nummers), info@swarovskioptik.be

SWAROVSKI
OPTIK

www.swarovskioptik.com

Eco Tourist Services

vogel en natuurreizen

NIEUW:
'Budget Birdtour'
Extremadura
(Spanje)
€ 890,- all in

Brochure, foto's en verslagen:

www.ecotouristservices.nl
evu@ecotouristservices.nl (lid SGR)

Of bel voor de GRATIS brochure: 0521-383519

Dobry Den

Lindestraat 4
2313 DA Leiden
tel.: 071-5141782
info@dobryden.nl
www.dobryden.nl

*Dobry Den Reizen
stimuleert duurzaam
toerisme*

Vogel- en Natuurreizen 2007

Polen (i.s.m. Stichting Wólka, www.wolka.org)
April: Poolse Karpaten: uilen, spechten en hoenders
Mei: Biebrza en Bialowieza, dé vogelreis (5 vertrekdata)
Mei: Lubelskie, nationale parken, vogelreis
Mei: Oderdelta en Wartavallei, vogelreis
Juli: Biebrza en Bialowieza, kano-wandelreis
September: Biebrza en Bialowieza, natuurreis
Hongarije
Mei: Bükk, Tisza en Hortobagy, vogelreis
Mei: Kis-Balaton, vogelreis

Ook individuele reizen in Polen, Roemenië, Tsjechië, Hongarije en Slovenië voor vogelaars, wandelaars, fietsers, kanovaarders en ouders en kinderen.

Gemaakt voor kritische ogen

De nieuwe Bynolyt collectie staat wederom garant voor de beste prijs-kwaliteit verhouding en biedt de echte vogelaar waar voor zijn zicht

* volgens recente onderzoeken

Bynolyt Tern

NIEUW

8x45, 10x45

De Tern dakkant kijkers zijn bedoeld als lichtsterke robuuste kijkers voor allround gebruik. Het kijkerhuis is met zijn zacht rubberen bekleding en duimuitsparing aan de onderkant uitgekend vorm gegeven, zodat de handligging uitstekend is. Waterproof. Scherpgebied vanaf 3 meter.

Bynolyt Sparrow WPR

NIEUW

8x32, 10x32, 8x42, 10x42

De Sparrow serie is volledig vernieuwd. Waterdichte, gasgevulde behuizing, extreem licht, twist-up oogkappen, bak-4 prisma's en fully multi-coated lenzen.

Een prijsstopper van de bovenste plank!

Technolyt als importeur is dé specialist op het gebied van verrekijkers en telescopen.

Voor meer informatie kijk op www.technolyt.nl, of vraag onze **nieuwe** uitgebreide verrekijker en telescopen brochure aan. Bel 075 6474547 of mail naar info@technolyt.nl.

 TECHNOLYT hoofdsponsor landelijke SOVON dag, Vogelfestival 2006 en de Foto Natura Aldabra expeditie 2005

Kijkers vanaf € 22,50 •

Zeiss en Swarovski

vanaf € 348,00

Windstopper fleecce •

vanaf € 109,95

Blouse vanaf € 45,00 •

Thermisch ondergoed •

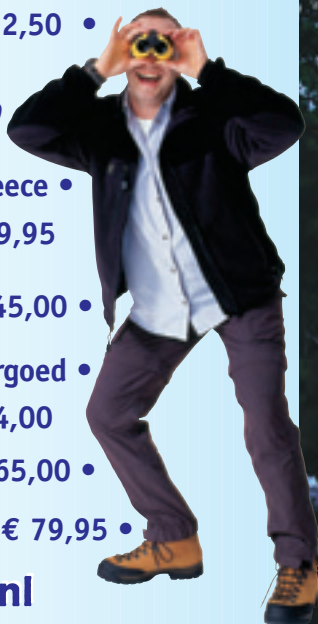
vanaf € 14,00

Broeken vanaf € 65,00 •

Schoenen vanaf € 79,95 •

www.bever.nl

20.000 artikelen voor een avontuurlijke vakantie

Alles wat u nodig heeft als u de deur uit gaat.

functionele kleding
o.a. wind-,waterdicht, ademend
sneldrogende kleding
thermisch ondergoed
verrekijkers

Bynolyt, Minolta, Swarovski en Zeiss
fototassen
kampeeraccessoires
wandelschoenen
boeken en kaarten
bergsportmateriaal
en nog veel meer...

foto: HagGifs

Alkmaar Kanaalkade 53 • Almere Markerkant 1303 MN • Amersfoort Kamp 53 • Amsterdam Stadhouderskade 4 • Apeldoorn Stationsstraat 134 • Arnhem Utrechtsestraat 3 • Breda Wilhelminastraat 22 • Den Haag The Globe Waldorpstraat 15 • Eindhoven Leenderweg 202 • Enschede Haaksbergerstraat 116 • Groningen St. Jansstraat 17 • Haarlem Zijlweg 63 • Hengelo Brink 120 • Hilversum Havenstraat 16 • Leeuwarden Voorstreek 39 • Leiden Nieuwe Rijn 45 • Maastricht Scharnerweg 66 • Nijmegen Marikenstraat 2 • Rotterdam Adm. de Ruyterweg 33 • Steenwijk Woldmeentherand 11 • Tilburg Koningsplein 2 • Utrecht Balijelaan 10 • Antwerpen/Merksem Bredabaan 968.

Vraag onze GRATIS catalogus aan op www.bever.nl

Herhaalde oproep: doe mee met MUS!

In de vorige SOVON-Nieuws werd het al aangekondigd. Dit voorjaar starten we met een nieuw meetnet voor vogels in bebouwd gebied: MUS (Meetnet Urbane Soorten). Het richt zich op alle soorten broedvogels in steden, dorpen, bedrijventerreinen, parken, volkstuinen en sportterreinen. Aanmelding via de website is inmiddels al een tijdje mogelijk. Hier kunt u ook uw telgebied kiezen en een overzicht krijgen van de door ons geselecteerde telpunten. De telmethode is eenvoudig en de tijdsinvestering gering. Wij hopen dan ook dat het project al in dit eerste jaar op een grote deelname kan rekenen, waarbij we graag nieuwe tellers zouden willen verwelkomen.

Nogmaals de methode in het kort. Tellers kiezen zelf een telgebied, gebaseerd op het Nederlandse postcodesysteem. Binnen een gekozen gebied worden door SOVON willekeurig 12 punten geselecteerd. Van die 12

punten kiezen tellers er minimaal 8 uit die ze jaarlijks onderzoeken. Alle 12 punten tellen maar natuurlijk ook, maar de mogelijkheid bestaat dus om enkele ontoegankelijke of moeilijk bereikbare telpunten buiten beschouwing te laten. Op elk punt worden gedurende exact vijf minuten alle individuele vogels geteld: man of vrouw, zingend of foeragerend, maakt niet uit, zolang ze maar een binding met het terrein vertonen. Er zijn drie tellingen per seizoen. De eerste twee vinden plaats in de ochtenduren, tussen 1 en 30 april en tussen 15 mei en 15 juni. De derde telling, tussen 15 juni en 15 juli, vindt plaats in de avond en is voor o.a. Gierzwaluw bedoeld. De verwachte tijdsbesteding bedraagt ongeveer anderhalf uur per telling. MUS wordt geheel digitaal, zonder papierwinkel, uitgevoerd. Er zullen uitgebreide mogelijkheden beschikbaar komen om de resultaten te bekijken.

Wilt u meer weten over MUS, surf dan naar <http://www.sovon.nl/default.asp?id=367> ([sovon.nl-monitoring-broedvogels-stadsvogels](http://www.sovon.nl-monitoring-broedvogels-stadsvogels)).

In mei...

Op de Landelijke Dag heeft u al kunnen intekenen op Een eeuw vogels beschermen, het boek dat door Frank Saris is samengesteld over de geschiedenis van vogelbescherming in Nederland. Mocht u dat niet gedaan hebben, dan heeft u tot eind april de kans om dat alsnog te doen voor de speciale prijs van € 44,95 (inclusief verzendkosten!). Voor dat bedrag krijgt u niet alleen het boek, maar ook een DVD met historische filmbeelden van Nederlandse vogelparadijzen. Op de DVD is ook een bewegende en pratende Thijsse te zien.

Het boek zal in mei verschijnen en is dan te koop voor € 49,95 (exclusief verzendkosten). Dus grijp nu uw kans!

Bestellen kan door overmaking van € 44,95 maal het aantal boeken, op rekeningnummer 2905988, onder vermelding van Een eeuw en natuurlijk uw naam en adresgegevens.

Titel:
Een eeuw vogels beschermen
Samenstelling:
Frank Saris
Eindredactie:
Fred Hastings
Uitvoering:
hardgebonden
Aantal pagina's:
circa 352
Foto's: in full-colour en (als het om historische opnamen gaat) in zw/w
Prijs: € 49,95
Voorintekensprijs:
€ 44,95
ISBN 978-90-5011-237-6

